

Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkması (1716)

Bekir Gökpınar*

Last Fortress in Ottoman Hungary: End of Ottoman Domination in Timișoara (1716)

Abstract ■ In 1552, Timișoara fell under Ottoman suzerainty and it became centre of the province. It has great strategic importance for protecting the Transylvania region. Timișoara which was under Ottoman rule for a long time, remained the seat of an Ottoman administrative unit even after the 1699 Treaty of Karlowitz. But when the Austro-Turkish War started, Timișoara was put on the agenda again. In 1716, Damad Ali Pasha's Petrovaradin expedition ended with a great defeat, and then the Habsburgs first directed their forces against Timișoara, the capital of the Banat region/plain, and not against Belgrade. Timișoara was the last Ottoman fortification on the northern side of the Danube and Ottomans could not provide enough support there. The town resisted for a long time, but it surrendered when the expected relief did not come.

Keywords: Ottoman, Timișoara, Ali Pasha, Petrovaradin, Belgrade, Danube.

* İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Bu makalenin şekillenmesinde bir çok hocamızın katkısı oldu. Prof. Dr. Feridun M. Emece ve Prof. Dr. Kemal Beydilli hocalarımız ilk okumaları yaparak genel çerçeveyi çizme konusunda bana destek oldular. Almanca kaynak önerileri ve temini konusunda Doç. Dr. Hakan Karagöz'ün katkıları benim için önemliydi. Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Kul, makaleyi baştan sonra okuyarak düzeltmeler yaptı. Almanca kaynakların çevirilerinde Prof. Dr. Nurettin Gemici, İngilizce kaynakların çevirilerinde Dr. Fatih Gürcan, Osmanlıca belgelerde bazı müşkilatımızın çözümünde Prof. Dr. Rifat Günalan yardımcı oldu. Sn. Yaser Ateş harita çizimlerini yaptı. Bundan dolayı kendilerine müteşekkirim. Yayın sürecinde yardımlarından dolayı Prof. Dr. İsmail E. Erünsal, Prof. Dr. Bilgin Aydın hocalarıma ve İSAM Kütüphanesi Müdürü Sn. Mustafa Birol Ülker'e ayrıca teşekkür ederim.

Bu makale, 23-27 Kasım 2016 tarihinde Türk Tarih Kurumu tarafından Macaristan'da düzenlenen "Osmanlı-Macaristan-Habsburg İlişkileri ve Kanuni Sultan Süleyman" sempozyumunda sözlü olarak sunulan tebliğin yeni kaynak ve belgelerle değiştirilmiş ve geliştirilmiş şeklidir.

Osmanlıların 1699'daki kayıplarını telafi için giriştikleri savaşlar sırasında elden çıkan kalelerden en önemlilerinden biri Temeşvar'dır. Tuna'nın kuzeyinde çok geniş bir alanın kaybına sebep olan Temeşvar kalesinin kuşatılması ve sonunda düşmesi hakkında başta Osmanlı kaynakları olmak üzere çok az bilgi bulunmaktadır. Kale etrafındaki mücadele ile ilgili bilgiler çok sınırlı olmakla birlikte yardım sevkiyatı konusunda Hazine-i Birün Katibi Ahmed b. Mahmud'un kaleme aldığı "Tarih" adlı eser önemli olduğu kadar teferruatlı bilgiler de sunmaktadır. Ahmed b. Mahmud, Varadin seferine bizzat katılmıştır. Savaştan sonra Osmanlı askerinin Belgrad'a çekilmesi ve burada 70 gün kadar kalması, bu esnada Avusturyalıların Temeşvar tarafına saldırıları ile birlikte buralara yardım müzakerelerinin bizzat şahidi olmuştur.¹ Bu makalede söz konusu eserden önemli ölçüde istifade edilerek Temeşvar kalesine yardım gönderme tartışmaları ile birlikte Osmanlı askerinin içinde bulunduğu durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca buna bağlı olarak Temeşvar kalesinin stratejik durumu, Osmanlı'nın kaleyi savunmak için yaptığı sonuçsuz kalan gayretler ve bunun sebepleri ele alınmıştır. Bunun yanında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bugüne kadar hiç yayınlanmayan kale muhafızı Bodur Mustafa Paşa'nın

- 1 Ahmed b. Mahmud'un eserinin tek nüshası Berlin'de bulunmaktadır. Eser 20x30 ebadında, 372 varaktan ibarettir. 1711-1759 yılları arasında Osmanlı sosyal, siyasi, idari ve iktisadi bir çok olayı ihtiva etmektedir. Müellif, Prut (1711), Mora (1715) ve Varadin (1716) seferlerine bizzat katıldığı için olayları günü gününe anlatmakta, bu seferlerle ilgili teferruatlı bilgiler vermektedir. Bkz. Ahmed b. Mahmud (Göynüklü), *Tarih*, Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms.or.quart, nr. 1209; Yine bu eserin Prut seferine ait olan kısmı aslından istinsah edilerek İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Şevket Rado Yazmaları kısmında yer almaktadır. 138 varaktır. Akdes Nimet Kurat, Berlin nüshasını esas alarak Prut seferi ile ilgili kısmı yayınlamış olmakla birlikte ancak söz konusu nüshada eksik ve koparılmış sayfalar bulunmaktadır. Şevket Rado nüshasında ise herhangi bir noksan sayfa bulunmamaktadır. Bkz. Defter-i Ahmed bin Mahmud (1123 H. Prut Seferi Günlüğü)/ Ahmed bin Mahmud (Hazine-i Birün Kâtibi), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Şevket Rado Yazmaları, nr. ŞR_000614; Bu eserle ilgili yapılmış yayınlar şunlardır: Songül Çolak, *Die Bedeutung des Geschichtsschreibers Ahmed b. Mahmud und seines Werkes Tarih-i Göynüklü als Quelle für die Geschichte des Osmanischen Reiches im 18. Jahrhundert* (Berlin: Mensch&Buch Verlag, 1999); Akdes Nimet Kurat, "Hazine-i Birün Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un (1123-1711) Prut Seferine Ait Defteri" (Berlin, Preussische Staatssbibliothek, Orientalische Abteilung, Nr. 1209)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/6-7, (1968), s. 261- 426; Songül Çolak, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılarından Hazine-i Birün Kâtibi Ahmed bin Mahmud'un Hayatı", *Belleten*, LXVII/ 253, (2003), s. 853-864; Şevket Rado, "Hazine-i Birün Kâtibi Ahmed bin Mahmud Efendi'nin Tuttuğu Prut Seferine Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?", *Belleten*, L/198, (1987), s. 807-824; Erhan Afyoncu, "Hazine-i Birün Kâtibi Ahmed bin Mahmud Kimdir", *Journal of Turkish Studies (Türklük Araştırmaları Dergisi)*, 28 (2004), s. 1-8; Bu eser Songül Çolak ve Metin Aydar tarafından yayına hazırlanmaktadır.

savunma ve Avusturya gücü ile ilgili arz ve mektupları da bilgi boşluğunu önemli ölçüde doldurmaktadır. Diğer arşiv belgeleri ve yabancı kaynaklardan da istifade edilerek söz konusu temel eserler çerçevesinde Temeşvar'da Osmanlı-Avusturya mücadelesinin mahiyeti üzerinde durulacaktır.

1. Temeşvar Kalesinin Stratejik Önemi

Kaleler, tarih boyunca sınır savunmalarının önemli bir unsuru olduğu kadar orduların hücum hareketi için lojistik malzeme deposu ve destek birliklerinin garnizonu olarak da kullanılmıştır. Kaleler, etrafındaki yerleşim yerlerinin muhafızı konumunda bulduklarından önemli miktarda asker barındırmakta ve birer askeri üs vazifesi görmektedir. Bir şehri almak demek onu surlarla ihata eden kalesinde bulunan muhafız gücünü de teslim almak anlamına gelmektedir.² Tuna'nın kuzeyindeki bütün Banat yaylaları, Temeşvar kalesi ve buraya bağlı palankalardaki askeri güçle kontrol edilmekte, bölgenin güvenliği de bu kaleden sağlanmaktaydı. Bu sebeplerdir ki, Temeşvar kalesi bulunduğu coğrafyanın müstahkem kalelerinden biri olarak yapılmıştır. Nitekim hem etrafının su ve bataklık olması, hem de sağlam kazık ve kalaslarla bina edilerek toprakla doldurulmuş olması sebebiyle yaklaşılması zor ama savunulması kolay bir kale özelliğini taşımaktaydı.³ Kale binası yoğun su ve bataklık alanında olduğu için özellikle taş ve tuğladan değil ikişer kat ahşap yuvarlak kazıklardan yapılmıştır. Her iki kazıkların arası gayet geniş olup aralarına da toprak doldurulmaktadır. Bu tip yapılar taştan yapılan duvarlara göre daha sağlam olmaktadır. Kale duvarlarının genişliği de 7,5 metre civarındadır.⁴ Kazıklar genellikle pelit ve meşe ağaçlarından yapılmakta olup, 40-50 yılda bir değiştirilmektedir. Temeşvar kalesinin etrafının da bataklık olması kale metrislerine ulaşma imkanını zorlaştırmaktadır.⁵

2 Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), s. 27.

3 Alfred von Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen*, II, 1708-1718 (Wien: Verlag der typografisch-literarisch-artistischen Anstalt, 1858), s. 404; Ömer Gezer, "Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)" (doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 158-159.

4 Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, c. IV, haz. Mahmut Ak (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017), s. 29.

5 Kale beşgen şeklinde olup, etrafta 70 kadar köy öteden beri buranın tamir ve bakımı ile meşgul olmaktadır. Ağaçlar kireç ve alçı ile sağlamlaştırılmakta, çürümesinin önüne geçilmektedir. Bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V, haz. Yücel Dağlı vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), s. 198.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın II.Viyana seferini (1683) takip eden yıllarda Osmanlılar, Orta Avrupa'da bir çok önemli şehir ve kaleleri kaybetmiştir. Bununla birlikte sadece Temeşvar kalesi tüm imkansızlıklara rağmen savunmasını sürdürmüştü.⁶ Bu süreçte Avusturya'nın hedefinde Tuna'nın kuzeyinde yer alan Temeşvar'ın da içinde bulunduğu Macaristan toprakları, Eflak-Boğdan'a kadar olan yerler bulunmaktaydı. Aslında Osmanlıların Zenta hezimetini ile birlikte hedefine çok yaklaşan Prens Eugen, ordu içindeki kargaşa, erzak ve mühimmat noksanlığı yanında mevsimin olumsuz seyretmesi, salgın hastalıklar dolayısıyla bu planını şimdilik ertelemek zorunda kalmıştı.⁷ Zira Viyana'daki yönetim Osmanlı'nın Belgrad'dan çıkarılmadan güvenliklerinin sağlanamayacağını düşünmekteydi. Öbür taraftan Avusturyalılar Türklerin bir gün Zenta'nın intikamını almak için mutlak olarak yeni seferler düzenleyeceklerini de öngörmekteydi. Nitekim Prut (1711) ve Mora (1715) seferleri bu tahminlerini güçlendirmişti. Bundan dolayıdır ki Osmanlı ile girişilmesi muhtemel bir mücadeleyi şansa bırakmamak için geniş çaplı hazırlık yapıyorlardı. Bu hazırlığın bir sonucu olarak da yeniden başlayan savaşta Varadin'de önemli bir galibiyet elde etmişlerdi.⁸

Karlofça antlaşmasına göre Osmanlı Macaristan'ında Tuna'nın kuzeyindeki son toprak parçası olarak Temeşvar'ın merkez konumunda olduğu Banat yaylaları kalmıştı. Avusturya tarafı da Temeşvar'ın önemini fark ederken Osmanlı yönetimi de buranın kaybedilmesi ile birlikte Tuna'nın kuzeyindeki toprakların elden çıkacağını gayet iyi biliyordu. Varadin'de savaşın kaybedilmesi ve Damat Ali Paşa'nın şehit düşmesi üzerine Halil Paşa'ya III. Ahmed tarafından sadrazamlık tayini için gönderilen hatt-ı hümayun, sancağın teslimi sırasında askeri erkan huzurunda okunmuştur. Söz konusu hatt-ı hümayunda özellikle stratejik konumu bulunan bazı kaleler için asker ve mühimmat açısından gerekli takviyelerin yapılması konusunda uyarı yapıldığı görülmektedir. Bunlar; Belgrad, Temeşvar ve Bosna kaleleridir.⁹

6 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 511; II. Viyana kuşatmasını takip eden yıllarda Temeşvar kalesinin "Gazi Kale" ünvanını alması ile ilgili yayın çalışmaları tarafımızdan devam etmektedir.

7 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), s. 103, 109.

8 Wolfgang Oppenheimer, *Prinz Eugen von Savoyen* (München: Diederichs, 1996), s. 126-127.

9 "İmdi serhadd-i mensürem Belgrad kal'asının ve Temeşvar kal'asının ve Bosna kal'asının iktiza eden musâlahalarının dikkât-i tâm idüp gereği gibi görüp taksirâtta ihtizâr üzere olasin", Göynüklü, *Târih*, vr. 279a.

Varadin'de önemli bir başarı elden eden Avusturya güçleri doğu sınırlarını genişletmek üzere kendilerine yeni hedefler belirlemişti. Ağır bir mağlubiyet alan Osmanlı'nın hemen kayıplarını telafi ederek yeniden karşı hücumla geçmesi elbette kolay değildi. Bu uygun ortamda Avusturya tarafının kendilerine hedef olarak güneyde Belgrad, doğuda ise Banat, Temeşvar ve Eflak ve hatta daha güneyde Venedik kıyılarını belirlemiş olmaları Osmanlı'nın tahminleri ile birebir örtüşmekteydi.¹⁰ Nitekim 1690'larda Osmanlı-Avusturya mücadelesi esnasında Banat, Prens Eugen'in fetih için vazgeçilmez hedefleri arasındaydı. Karlofça Antlaşması ile ilgili yazdığı hatıratında Avusturya'nın kalıcı bir sınıra sahip olması için Temeşvar'a sahip olması gerektiğini açıkça ifade etmişti.¹¹ Aslında Varadin'den sonra Belgrad'ın kuşatılması uygun ve kolay olabilirdi. Çünkü hem fiziki koşullar hem de coğrafi olarak yakındı. Ancak Prens Eugen'nin Belgrad yerine büyük bir güçle Temeşvar istikametine yürüyüşe geçmesi, öteden beri var olan Tuna'nın kuzeyine yönelik gerçek planını teyit etmektedir. Çünkü Temeşvar, Macaristan'daki Osmanlı'nın son toprağı konumundaydı ve Osmanlıların buradan çıkarılması öncelik kazanmıştı.¹² Osmanlı askeri her ne kadar mağlup da olsa Belgrad'ı koruyabilecek güçte olması, Prens Eugen'in yeterli gemilerinin olmaması da ayrı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık Temeşvar kalesi hala Osmanlı'nın küçük bir askeri garnizonu tarafından korunmaktaydı. Yine mağlubiyetin etkisi ile buraya yeterli yardım gönderilmesi de zaten beklenemezdi.¹³ Osmanlı güçlerinin Varadin'de mağlup olup dağılması ve akabinden Avusturya tarafından Banat yaylalarının merkezi konumunda olan Temeşvar'ın seçilmesi aslında iyi planlanmış bir stratejinin sonucudur. Zira Venedik kıyıları uzak, Bosna tarafındaki kaleler askeri güç bakımından daha fazla takviye edilmişti.¹⁴ Fransız generallerinden Marschall von Villars, Varadin savaşının hemen sonrasında 17 Ağustos 1716 tarihinde Prens Eugen'e bir kutlama mesajı göndermiştir. Buna göre Prens Eugen'in Varadin'deki galibiyetini tahmin ettiğini ve bundan sonra Karadeniz'e kadar olan hedeflerinde de başarıya ulaşacağını ifade etmekteydi. Ancak Prens Eugen bu konuda tedbirli

10 Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804* (Washington: University of Washington Press, 1977), s. 203.

11 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 374.

12 Nikola Samardžić, "The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingroa and others, (Indiana: Purdue University, 2011), s. 15.

13 Derek McKay, *Prince Eugen of Savoy*, (London: Thames and Hudson, 1977), s. 162.

14 Pârva Daniel, "Ocuparea si anexarea Banatului (1716-1718). Organizarea administrativă a acestuia", *Quaestiones disputatae (revistă studentească de istorie și arheologie)*, nr. 2-2004, (Timișoara: Univ. de Vest, 2004), s. 3.

olup, bundan sonraki hedefini Temeşvar kalesi olarak belirlemişti.¹⁵ Ayrıca Temeşvar, Belgrad'ın güvenliği açısından son derece önemli bir merkez konumunda idi. Zaten Tuna'nın kuzeyinin elden çıkması demek, Orta Avrupa'da Osmanlı için son derece önemli bir garnizon olan Belgrad'ın tehlikeye maruz kalması anlamına gelmekteydi. Nitekim burası düştükten sonra Prens Eugen, kış boyunca hazırlık yaparak 1717 yılında Belgrad'ı da ele geçirecektir.¹⁶ Bütün bunlardan öte Temeşvar'ın İslâm'ın Macaristan'daki son kalesi olduğunun Prens Eugen çok iyi farkında idi. Kale düştüğü takdirde Osmanlı'nın Macaristan'daki 165 yıllık varlığı sona ermiş olacaktı.¹⁷

2. Osmanlı'nın Temeşvar Kalesindeki Askeri Gücü ve Savunma Hazırlıkları

Osmanlı kalelerini korumak için başta yeniçeriler olmak üzere topçular, cebeciler, azep, faris, martolos, sekban, müstahfiz, kale erleri, din adamları, katipler, gönüllüler, humbaracılar, lağımıcılar, müsellemler, neccarlar vb. bir çok askeri sınıf görev yapıyordu. Bu görevliler kalenin muhafazasından bakım onarımına kadar her türlü faaliyetin içinde yer almaktaydı.¹⁸ Kalelerdeki askeri gücün artışı ise XVII. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir. 1669-70 yıllarında Osmanlı kalelerinde 14.379 kale neferi görev yaparken bu sayı 1690'lardan itibaren ortalama 60.000 civarında seyretmiş, 1710-11 yıllarında ise 68.000 nefer olduğu görülmektedir.¹⁹ Bu artış XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Habsburgların oluşturduğu güçlü savunma sistemine Osmanlı'nın 120-130 civarında kale ve palanka ile verdiği bir karşı cevaptır. Söz konusu kale ve palankalarda Osmanlı Macaristanı'nı korumak için sadece Budin ve Temeşvar'da 18.000 kale neferi ve 7.000 civarında tımarlı sipahi görev yapmaktaydı.²⁰ Başlangıçta bir merkez ordusu olan yeniçeriler zamanla bir çok kalede görev yapmaya başlamıştır. 1690'larda uzun süren Kutsal İttifak savaşlarında bütün yeniçerilerin % 42'si serhat kalelerinde idi. Kalelerdeki askeri kuvvetlerin sayısı barış ve savaş zamanlarında azaltılmakta ve arttırılmaktaydı. 1697-98 yıllarında

15 Arneht, *Prinz Eugen von Savoyen*, II, s. 402.

16 George Bruce Malleson, *Prince Eugen of Savoy* (London: Chapman and Hall, 1888), s. 231.

17 Edward S. Creasy, *History of the Ottoman Turks* (Newyork: Henry Hold and Company, 1878), s. 343.

18 Stein, *Osmanlı Kaleleri*, s. 58-95.

19 Erol Özvar, "Osmanlı Devletinde Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I, haz. Mehmet Genç, Erol Özvar (İstanbul:Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), s. 232-233.

20 Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul, Timaş Yayınları, 2012), s. 113.

Osmanlı-Avusturya savaşlarının sonlarına doğru Temeşvar kalesinde ise 3.552 nefer yeniçeri görev yapmaktaydı.²¹ Karlofça anlaşmasını takip eden yıllarda yeniçeri sayısında önemli miktarda tensikat yapılmış ve hatta 1706 senesinde merkezde maaş alan asker sayısının 21.000 civarında olduğu görülmektedir. Bütün kalelerde de bu sayının dikkate değer biçimde düştüğü bilinmektedir. Ancak Mora seferi arefesinde yeniçeri sayısında yeniden önemli artışlar olmuştur.²²

Karlofça antlaşması ile Orta Macaristan kaybedildiğinden, Osmanlı'nın Tuna'nın kuzeyinde kalan son toprağı Temeşvar eyaletinin korunması, bölgede hakimiyetin sürdürülebilmesi için önemliydi. Eyaletin merkezinde olan Temeşvar kalesi de Osmanlı için serhat kalelerinden biri haline gelmişti ki, buralara başta yeniçeri olmak üzere çok miktarda asker muhafız olarak yerleştirilmişti. Osmanlı'nın serhat kalelerinde görev yapan muhafız askerlerin sayısı, kalenin stratejik önemine göre değişmekteydi.²³ Macaristan topraklarının korunabilmesi ve savunulabilmesi için Osmanlı yönetimi Temeşvar kalesine özel ilgi göstermekteydi. Eyaletin gelirleri, askerlerin maaşlarına yetmediğinden hazineden veya Mısır gelir fazlasından nakit transferler ile mali destek yapılarak bu kale sürekli desteklenmişti. Çünkü kalenin tamir ve bakımı yanında muhafaza gücü olarak bulunan askerin masrafları Osmanlı maliyesi için çok önemli bir yük teşkil etmekteydi. Tabii burada sadece Temeşvar değil eyaletin muhtelif yerlerinde yer alan kale ve palankalar da aynı derecede önem arz etmekteydi.²⁴ Söz konusu kale ve palankalar; Çanad, Pañçova, Palanka-i Cedid, Modova, Beçkerek, Lipova, Palanka-i İrşova, Menzil-i Muhadiye, Varoş-ı Sebeş (Karansebeş), Alıpınarı (Alibunarı), Verşiç, Menzil-i Marzine (Façet) ve Menzil-i Denta idi.²⁵(Ek-1). 1716 yılında Temeşvar kalesinde 2.052 nefer yeniçeri,²⁶ 173

21 Temeşvar kalesinde 1591-92 yıllarında 2.637 nefer yeniçeri bulunmaktaydı. Bu sayının XVIII.yüzyıl sonlarına doğru artması serhat kalesi olması ile ilgilidir. Bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. ve haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), s. 186, 142.

22 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 617-618; Aynı müellif, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 7-8; Mora seferi için İstanbul'dan 31.308 yeniçeri hareket etmiş, yollarda katılımlarla birlikte 132.000 kişiye ulaştığı belgelerde yer almaktadır. BOA, MAD, nr. 2226, s. 4-5.

23 Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, s. 205.

24 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitapevi, 2007), s. 82.

25 BOA, Bab-ı Defteri Büyük Kale Kalem Defterleri (D.BKL.d). nr. 32376, s. 2-3; nr. 32388, s. 2-5.

26 1716 (1128) yılında Temeşvar kalesinde 2052 yeniçeri olduğu ve bunlara Masar ve Recce mevacibi olarak 20.837 kuruş (2.500.478 akçe) ödendiği görülmektedir. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD). nr. 5546, s. 515; 1128 yılı Edirne ve tevabi kazaların kefare

nefer cebeci, 66 nefer topçu, 997 nefer süvari ve 155 nefer hizmetli olmak üzere 3.444 nefer (%76,5) vardı. Bunlara ilave olarak etraftaki kale, palanka, menzil ve varoşlarda ise 1.056 nefer (% 23,5) bulunmaktaydı. Böylelikle 4.500 nefer asker sürekli olarak eyaletin muhafazası için görevlendirilmişti.²⁷ Ancak daha sonra Niş'ten buraya yardım için gönderilen 986 nefer yeniçerinin kaleye ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira kuşatmanın ilk günlerinden kalenin teslimine kadar Temeşvar muhafazasında atik 2.052 ve cedit 986 nefer olmak üzere 3.038 nefer yeniçerinin görev yaptığı görülmektedir.²⁸

Sadece askeri personel bakımından değil aynı zamanda kalenin stratejik durumundan dolayı sürekli olarak bir miktar savaş mühimmatının da kalede bulundurulduğu görülmektedir. Evliya Çelebi 1660 yılında kaleyi gezdiğinde, 205 adet balyemez, darbazen, şayka ve kolonborna topları mevcut olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Nitekim kalenin kuşatılması öncesinde, 1714 yılında, 118'i tunç, 11'i demir olmak üzere 129 top, dokuz havan topu, 15 saçma ve enik topu mevcut olduğu ve bunun yanı sıra 93 kundağın da hazır bekletildiği arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır.³⁰ 1716 yılı başlarında Temeşvar beylerbeyi Mustafa Paşa'nın³¹ direktifleriyle kalede savunma hazırlıkları gözden geçirilmiştir. Keza kaledeki toplardan bir kısmının kullanıma uygun olmadığı, yeni top ve silaha ihtiyaç duyulduğu İstanbul'a bildirilmiştir. Yapılan bu talebe İstanbul'dan olumlu cevap verilmiş, tersane-i amireden bir miktar şahi top, 20 saçma top yanında başkaca silahlar Tuna gemileriyle kaleye sevk edilmiştir.³² 1716 yılında kuşatmadan önce

cizyesi olan 144.000 akçenin Temeşvar kalesinde bulunan 2052 nefer yeniçerilerin et ve zahire masrafları için kayd olunmuştur. BOA, Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III). nr. 4916; BOA, MAD. nr. 14359, s. 2-3.

27 BOA, MAD. nr. 6549, s. 500; BOA, MAD. nr. 2854, s. 492; BOA, D.BKL.d. nr. 32388, s. 2-5; Osmanlı serhat kalelerinin muhafazasında bulunan askerler için büyük miktarlarda masraflar yapılmaktaydı. Temeşvar kalesinde görevli yeniçerilere aynı yıl 37.872 kuruş maaş (% 86) ve 6.074,5 kuruş zahire (% 14) ücreti olmak üzere toplam 43.963,5 kuruş (5.275.620 akçe) ödenmiştir. BOA, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d). nr. 1234, s. 5.

28 BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK.d), nr. 4757, s. 8.

29 Evliyâ Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, V, s. 199.

30 Bunlardan başka 9 adet kırık top vardı. BOA, MAD. nr. 1030, s. 1.

31 Mustafa Paşa, Yanya sancağı ile Bender muhafızı iken 4 Ocak 1710 (3 Za. 1121) tarihinde Temeşvar muhafızı olarak tayin olunmuştur. Bundan önce defterdarlık da yaptığı bilinmektedir. Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.829.

32 Bu toplar ve adetleri Vidin Kadısı, Girdap Ağası ve Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümlerde yer almaktadır. Bkz. BOA, MAD. nr. 6549, s. 261-262.

kaledeki silah ve mühimmat durumu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Prens Eugen, Temeşvar kalesini teslim aldığında Osmanlı'dan ele geçirdiği mühimmatı bir deftere kaydettirmiştir. Bu kayıtlar incelendiğinde kalede 150 adet top olup bunlardan 1/3'ü kullanılamaz durumda idi. Buna rağmen bu toplardan 92 adedi Avusturya tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Bu 92 adet topun 62 adedi küçük ve orta boy, 30 adedi ise devasa büyüklükteydi. Buradan da görüldüğü üzere öteden beri kalenin silah ve mühimmat bakımından gayet iyi techiz edildiğini söylemek mümkündür.³³ Bunlara ilave olarak kale etrafında olan hendeklerin de tamir ve bakımı yapılmıştır. Bu doğrultuda hendeklere toprak dolmaması adına 5000 adet şaranko³⁴ kesilerek nakl edilmiş ve masrafı hazine-i amireden karşılanmıştır.³⁵

Kalede bulunan asker sayısı ve mühimmatının artırılması yanında, muhtemel uzun süreli bir savunma ihtimali de dikkate alınarak zahire stokları gözden geçirilmiş, gerektiğinde yeni alımlar yapılması gündeme gelmiştir. Hazırlanan rapora göre kaledeki askeri gücün ihtiyacı olan zahirenin mevcut olduğu ancak ilave olarak satın alım yoluyla 40-50 bin kantar zahireye daha ihtiyaç duyulduğu bildirilmişti. Söz konusu zahirenin alınabileceği münasip yerlerin yanında 30-40 bin kile buğdayın alınmasının mümkün olup olmadığına da araştırılarak³⁶ bu miktar zahirenin kale anbarında ihtiyaten bulundurulması konusunda muhtelif tarihlerde Mustafa Paşa'ya emirler gönderilmiştir.³⁷ Yapılan araştırma sonucu bu kadar zahirenin yakın bölgelerden tedarikinin mümkün olduğu tesbit edilmiştir.³⁸ Zahirenin alımı ile ilgili dergah-ı âli gediklilerinden Hacı Hüseyin Ağa görevlendirilmiştir. Hüseyin Ağa kalede bulunan askerin işesi için 30.000 kile arpa ve 20.000 kile buğdayı Temeşvar havalisinden satın almış ve bunlar için 17.500 kuruş (2.100.000 akçe)

33 Costin Feneşan, "Artileria Cetății Timișoara La 1716", *Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie*, XX (2012), s. 248.

34 Macarca bir kelime olan şaranko kale, palanga vb. askeri yerlerin etrafında, çakılmış kazıklara sarılan dikenli tellerden yapılan siper, set, engel anlamına gelir. Bkz. İlhan Ayverdi, *Büyük Misalli Türkçe Sözlük*, III (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006), s. 2911.

35 Bunların kesim ve nakliyesi için 25.000 akçe ödenmiştir. BOA, MAD. nr. 6549, s. 303; BOA, D.BŞM, nr. 1903/51; BAO, MAD. nr. 2854, s. 317. Bunun dışında da Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'nın ihtiyaç duyacağı sair mühim masraflarda kullanması için 5.000 kuruş havale edilmiştir. BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 315.

36 BOA, Kamil Kepeci (KK). nr. 2851, s. 312-313.

37 BOA, KK. nr. 2847, s. 67.

38 Ayrıca buğday fiyatı konusunda da bilgi istenmiştir. BOA, KK. nr. 2851, s. 67.

ödemıştır.³⁹ Hüseyin Ağa tarafından satın alınan söz konusu zahire Temeşvar Defterdarı Mustafa Efendi'ye teslim edilmiştir.⁴⁰

Temeşvar kalesine daha kuşatma başlamadan önce askerin ulufe ödemeleri, mühimmat, iaşe tedariki vesair masraflarda kullanmak üzere hazine-i amireden muhtelif tarihlerde para gönderilmiştir. Bu amaçla ilk nakdi yardım 12 Ağustos 1716'da 10.000 kuruş (1.600.000 akçe) olarak gönderilmiş ve bu meblağ Temeşvar Defterdarı Mustafa Ağa'ya teslim edilmiştir.⁴¹ Bundan kısa süre sonra 29 Ağustos 1716 tarihinde kale savunma masrafları için 25.000 kuruş (4.000.000 akçe) daha gönderilmiştir.⁴² Temeşvar kalesine savunma amaçlı takviye askerlerin intikalinden başlayarak 16 Ekim 1716 tarihinde Avusturya'ya teslimine kadar olan süreçteki masrafları 32.194,5 kuruş (3.863.340 akçe) olarak hesaplanmasına rağmen yapılan tetkikler sonucu bunun 22.000 kuruş (3.520.000 akçe) olduğuna karar verilmiştir. Bunu Temeşvar Defterdarı Mustafa Ağa'nın kalenin tesliminden sonra yaptığı icmalde görmek mümkündür. Nitekim söz konusu icmalde 21 Haziran-16 Ekim 1716 (1 Recep 1128-29 Şevval 1128) tarihleri arasında 118 günde Temeşvar Defterdarının kale savunması için yaptığı masraf kalemleri görülmektedir. Bu masraf kalemleri arasında kalede bulunan muhafız birliklerinin maaşları, iaşesi, zahire alımı, mühimmat alımı, kalede bulunan topların tamiri, mimarlar için alınan levazımat, bazı menziller için yapılan masraflar, bahşişler vb. yer almaktadır.⁴³

39 Arpanın kilesi 30 akçe, buğdayın kilesi ise 60 akçeden alınmıştır. BOA, MAD. nr. 8461, s.132, 183; BOA, KK. nr. 2847, s. 67; BOA, Bab-ı Defteri Mevkufat Kalemi Evrakı, (D.MKF). nr. 793/52; BAO, İbnülemin Maliye (İE.ML). nr. 11072; Bazı hükümlerde arpa miktarının 20.000 kile olduğu şeklinde ve buna paralel olarak arpa ve un masrafı için 1.800.000 akçe tahsis edildiği zikr edilmektedir. BOA, KK. nr. 2847, s. 67; BOA; MAD. nr. 8461, s. 330; BOA, İE.ADL. nr. 11/721.

40 BOA, MAD. nr. 8461, s. 351; BOA, KK. nr. 2847, s. 67.

41 “Zikr olunan on bin kuruş Temeşvar'a varup dâhil olup defterdârı Mustafa Efendinin makkûzu olduğuna membûr mektûbuyla i'lâm etmeğın baş muhâsebeye kayd olmak fermân olmağın...”, BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 315.

42 Söz konusu meblağın Temeşvar Defterdarı Mustafa Ağa'ya teslimi konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. BOA, MAD. nr. 2854, s. 409; BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 315.

43 Temeşvar Defterdarı Mustafa Ağa, yaptığı icmalde kale masraflarının 118 günde 32.194,5 kuruş (5.151.120 akçe), gelirlerin ise 15.000 kuruş (2.400.000 akçe) olduğu ve 17.194,5 kuruşa (2.751.120 akçe) daha ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Ancak yapılan tetkikler sonucu zahirelerin fiyatları yüksek bulunmuş ve alımların çoğunu da izinsiz yaptığı tespit edilmiştir. Her ne kadar Mustafa Ağa'nın eskiden beri devlet hizmetinde olduğu ve bu konuda kendisine itimat edildiği belirtilmekle birlikte yaptığı bu hesaptan indirim yapılmıştır. Yapılan indirim sonucu Mustafa Ağa'nın Temeşvar kalesi için yaptığı masrafların 22.000 kuruş (3.520.000

Osmanlı yönetimi tarafından, kaleye asker sevki, zahire ve mühimmat naklinin yanı sıra Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'ya moral ve motivasyon amaçlı olarak da “*vezâret*” rütbesi verilmiştir. Mustafa Paşa için vezirlik kürkü ve 4.000 tuğralı altın yanında ilave olarak bazı mühim işlerde sarf edilmek üzere 3.552 tuğralı altın daha Temeşvar kalesi defterdarına gönderilmiştir.⁴⁴ Ancak Mustafa Paşa'ya ihsan olunan vezirlik kalenin muhasara altında olmasından dolayı bildirilememiş, neticeye göre tehir edilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim kalenin teslimi üzerine bu tevcih geri alınmıştır.⁴⁵

Osmanlı, Temeşvar kalesine asker ve mühimmat sevkîyatının önemli kısmını Haziran ayında tamamlamıştı. Ancak kalenin önemine binaen kuşatma başlayınca kadar sevkîyatın devam ettiği de anlaşılmaktadır. Kaleye sevk edilen askerlerin gayet donanımlı ve uzun direniş yeteneğine sahip olduğu bilinmektedir. Mustafa Paşa, kaleyi savunan askerlerini de eski kahramanlıklar ile motive etmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere Osmanlılar, Macar topraklarındaki son kalelerini tüm gücüyle korumaya kararlı oldukları görülmektedir.⁴⁶

Yukarıda görüldüğü üzere sefer zamanlarında tüm stratejik kalelerde olduğu gibi Temeşvar kalesinin de insan gücü bir miktar artırılmış, mevcut mühimmatın bakımı yanında yenilerinin tedariki yapılmıştır. Aslında yapılan hazırlıklar dikkate alındığında kale için Avusturya tehdidi öngörülmekle birlikte Prense Eugen'nin hızlı bir şekilde derhal kuşatma altına alma ihtimali hesaplanamamıştır. Prens Eugen, gerek Zenta⁴⁷ gerekse Varadin ve daha sonra da Belgrad'da aldığı galibiyetlerin

akçe) olduğu ve kendisine hazineden 7.000 kuruş(840.000 akçe) daha ödenmesine karar verilmiştir. “*Lâkin mübâya olunan zehâirin fileri birer kat izdiyâd tahrîr olunup ve ekseri masârîfi bilâ-fermân olup her birinin birer türlü illeti ve sıdkı ve kizbe ihtimâli malhûz olmağla ancak merkûm kulları pîr ve ihtiyâr ve kadîmden berü devlet-i aliyyenin emekdârı olup sezâ-vâr ü âtîfet bendeleri olduğundan muhâsebesi icmâlinden 10.194,5 kuruşu(1.631.120 akçe) fûrû-nihâde ve bâki iktizâ eden 7.000 kuruşu(1.120.000 akçe) merhameten kendüye ihsân-ı alileri buyrulur ise mîrîden bir türlü akçe mutâlebe eylememek üzere...*”. Bkz. BOA, KK. nr. 4757, (9 Za. 1129/15 Ekim 1717), s. 14-15.

44 Göynüklü, *Târih*, vr. 281a.

45 “*Temeşvar muhâfızı olan el-Hâc Mustafa Paşa'ya temşiyet-i umûr-ı serhadde medâr olmak için vezâret ihsân olunmasını...*”, Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1134/1660-1722)*, II, haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), s. 1031.

46 Ludwing Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, c. XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18: Feldzug 1716* (Wien: Verlag des k. und k. Generalstabes, 1891), s. 232.

47 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 566-567.

temelinde Türk tarafının savaş planını önceden öğrenip beklenmedik anda derhal saldırıya geçmesi ile bilinmektedir.⁴⁸

3. Avusturya'nın Temeşvar Kalesini Kuşatması

Avusturya, birkaç yıldan beri savaş hazırlıkları yapmakta ve uzun süredir mücadele halinde olduğu Osmanlı ile yeni bir karşılaşmanın arefesinde idi. Hatta 1716 yılı başlarında Avusturya sarayındaki müzakerelerde kendilerine muhtemel genişleme alanı olarak dört nokta üzerinde plan yaptıkları gelen bilgiler arasındaydı. Bunlar Temeşvar, Belgrad, Bosna ve Eflak taraflarıdır.⁴⁹ Bu plana uygun olarak Varadin'de önemli bir galibiyet elden eden Avusturya, stratejik konumu dolayısıyla ilk hedef olarak Temeşvar kalesini belirlemişti. Savaştan hemen sonra bu hedef doğrultusunda harekete geçen Avusturya birlikleri, mevsimin de sıcak olması sebebiyle yürüyüşünü daha çok geceleri yapmıştı. Çok geçmeden kuşatma için öncü kuvvetler Temeşvar kalesi yakınlarına ulaşmıştır. Onları takiben de kumandan Kont Palfy'nin idaresinde Avusturya askerlerinin oluşturduğu 16 alay süvari, Würtemberg Prensi Alexander'ın başında yer aldığı 10 tabur piyade askeri kale önlerine varmıştı. Temeşvar kalesinin muhasara işine Portekiz Prensi Manuel (Emanuel) de Bragança, Bavyera Prensi, Würtemberg Prensi Alexander ve Generaller Langlet, Wallis ve Liebenstein komuta etmişlerdir. Prens Eugen'in kendisi ise ordunun diğer kalan kısmı ile arkadan gelmeyi tercih etmiş ve ordugahını Banat'ın merkezi olan Temeşvar yakınlarında kurmuştur. Temeşvar kalesini kuşatmak ciddi bir planlama gerektirmekteydi. Çünkü bu kale; gerek bataklıklar tarafından korunmuş fiziki konumu ve gerekse Karlofça antlaşmasından sonra önemli toprak kayıpları ve geri çekilme ile birlikte buraya kurulan geniş kapsamlı istihkamlar sebebiyle Osmanlı'nın güçlü ve ulaşılması zor kalelerinden biri idi. Ayrıca mevsimin ilerlemiş olması da kuşatmayı zorlaştıran etkenlerdendi.⁵⁰

48 Bekir Gökpinar, "Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)" (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 7-8.

49 "...yüz otuz bin kadar asker tedârik ü cem' edüp dört kısım etmek müşâvere vü tasvib ve biri Belgrad ve biri Temeşvar ve biri Bosna ve biri Eflak üzerine tasallut olunmak üzere teksim ü tertib etdikleri söylenüp..." , Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.1006.

50 İlk Avusturya birlikleri 19 Ağustos 1716 tarihinde Temeşvar önlerine ulaşmıştır. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 224; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 374; Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches größtenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, c. VII: *Vom Carlowiczzer bis zum Belgrader Frieden, 1699-1739* (Pest: C. A. Hartleben, 1831), s. 212; Èlèazar de Mauvillon, *Historie du Prince Eugen de Savoye*, c. V (Vienne: Chez Briffaaut, 1777), s. 60.

Temeşvar'ı kuşatan Avusturya askerlerinin sayısı konusunda dönemin kaynaklarında farklı rakamlar verilmektedir. Bunlardan *Tarih-i Raşid*'de Avusturya askerlerinin sayısının 150.000 civarında olduğu belirtilmekle birlikte bu sayının fazlaca abartılı olduğu söylenebilir.⁵¹ Göynüklü ise kuşatmanın ilerleyen günlerinde esir alınan bir askerden elde edilen bilgilerden yola çıkarak Avusturya güçlerini 12.000 piyade, 15.000 süvari, 25.000 eli baltalı reaya ve 12.000 Macar atlısı olmak üzere 64.000 kişi olarak verir.⁵² Matuschka'da yer alan bilgiye göre piyade ve süvari birlikleri olmak üzere 55.000 asker kuzeyden, 21.500 asker güneyden olmak üzere 76.500 asker kuşatmıştı.⁵³ Gerek Göynüklü' de gerekse Matuschka'da yer alan asker sayısı arasında çok önemli bir fark bulunmamaktadır. Sonuç olarak Varadin savaşında Avusturya kuvvetlerinin 65.000 civarında olduğu ve Temeşvar kuşatmasına da ordunun büyük kısmının katıldığı, hatta başkaca yardımların geldiği, Macarların da bu kuşatmaya dahil olduğu hakkındaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde muhtemel asker sayısının bu rakamlar civarında olması beklenirdi.⁵⁴

Osmanlı tarafında, neredeyse emirlerden öteye gidemeyen savunma faaliyetlerinin aksine Prens Eugen, bu savaş için birkaç yıldan beri planlama ve esaslı bir hazırlık yapmıştı. Keza mühimmat açısından da Osmanlı'ya göre daha şanslı durumdaydı. Varadin'de Osmanlı tarafından savaş ganimeti olarak eline geçen top ve mühimmatı da cephanesine eklemiştir.⁵⁵ Prens Eugen, Varadin hezimetinden 20 gün kadar sonra kaleyi tam teçhizatlı ordusuyla derhal kuşatma altına aldı (28 Ağustos 1716).⁵⁶ Aynı zamanda Avusturya kuvvetleri, gerek kuşatmayı daha kolay

51 "...cenge kâdir otuz bin kadar tuvânâ re'âyâ kâfirin intihâb...", Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018) s. 1050; "küffâr-ı bi-dîn Nebr-i Tise üzerine Teyyel kal'asının kurbunda cisr-i kebîr vaz' idüp hemen 40 binden mütecâviz Nemçe keferesi...", Göynüklü, *Târih*, vr. 279b; "Temeşvar kal'asın muhâsara eden düşmen-i dîn yüz elli binden mütecâviz...", Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1034.

52 Göynüklü, *Târih*, vr. 281b.

53 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 234.

54 Mustafa Paşa arzında Avusturya askerinin sayısını "...iki üç yüz bin kadar düşman-ı dîn bir avuç asker-i İslam.." olarak ifade etmiştir. Ancak bu rakamın afaki olduğu, çokluğu ifade için kullanıldığı düşünülmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümayun Divan Kalemî (A.DVN). nr. 738/26; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 373.

55 Bu savaşta Avusturya, Osmanlı'dan ağır ve hafif kalibreli 3'ü obüs, 23'ü havan olmak üzere toplamda 175 top ele geçirmiştir. Hakan Karagöz, "Petervaradin Muharebesinde (1716) Habsburgların Osmanlılardan Ele Geçirdiği Silahlar ve Harp Teçhizatı", *Tarih Dergisi*, 59 (2014), s. 88.

56 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s.126; Avusturya'nın Temeşvar kalesini kuşatma tarihi farklı kaynaklarda farklı şekilde zikr

neticelendirmek gerekse muhtemel yardımları engellemek adına bir takım çalışmaları da asla ihmal etmemiştir. İlk olarak kalenin dört tarafına büyük, geniş ve derin hendekler kazmaya başlamışlardır (2 Eylül 1716).⁵⁷ Bir taraftan kale etrafına toprak yerleştirirken öbür taraftan çevreden gelecek hücum ihtimalini bertaraf etmek için yerden kaleye doğru tabyalar inşa etmişlerdi. *Tarih-i Raşid*'de, söz konusu tabyaların inşaatında 30.000 civarında reaya çalıştırıldığı ifade edilmekte ise de *Matuschka*'da 10.000 civarında asker çalıştırıldığı bilgisi yer almaktadır.⁵⁸

Bu denli hazırlıklı ordu karşısında yardım alınmadan kalenin savunulmasının mümkün olmadığını gören Temeşvar muhafızı Bodur Mustafa Paşa, kuşatmanın başlamasını müteakip kalenin gizli kapısından Hristiyan kıyafetli bir kişi ile hem yardım isteğini hem de Avusturya askerinin mevcudu ile ilgili bilgileri içeren mektubunu Belgrad'da bulunan Halil Paşa'ya göndermiştir.⁵⁹ Söz konusu mektupta Avusturya ordusunun hareketi, kaleye ulaşması ve sahip oldukları mühimmat miktarı konusunda mühim bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Avusturya tarafının 40.000 kişilik kuvveti kurdukları bir köprü ile Tisa nehri üzerinden geçmişlerdir. Mühimmat olarak ilk etapta 150 parça top ve 36 havan topu getirmişlerdir. Bunun yanı sıra başka bir askeri kolun da, -ki bu grupta bulunan askerler Hırvat, Sırp ve Macar birlikleri idi- 12.000 kişilik bir güçle Demirkapı istikametine doğru hareket etmek üzere oldukları bildirilmekteydi. Mustafa Paşa'nın mektubunda belirtildiğine göre Temeşvar kalesinde yeterli miktarda zahire bulunmaktaydı. Ancak Avusturya güçlerine karşı kaleyi savunmak üzere acil olarak askeri yardıma ihtiyaç duyuluyordu. Bu hususu Mustafa Paşa "...*hâlâ Temeşvar Kal'asın târih-i varakadan üç gün mukaddem muhâsara idüp ve eğer imdâd göndermez iseniz cümlemiz kırılıp rûz-ı kıyâmette ellerimiz yakınızdadır, zâhiremiz çoktur. Aman el-aman ve aman ve imdâd gönderesiz. El-amân çünkü ahvâl böyledir*" şeklinde izah etmekteydi. Temeşvar muhafızı Mustafa

edilmektedir. Uzunçarşılı'da 25 Ağustos 1716 olarak ifade etmekte ancak Mustafa Paşa'nın arzında "... *Ramaza-ı Şerifin ikinci Cum'a günü...*" (10 Ramazan 1128/28 Ağustos 1716) olarak yer almaktadır. Bkz. BOA, ADVN. nr. 738/26; Mustafa Paşa gönderdiği mektupta Avusturya güçlerinin kaleye 6 saat mesafede olduğunu belirtmiştir. BOA, AE.SAMD-III. nr. 20890; Matuschka ise Prens Eugen'in Temeşvar'ı Varadin galibiyetinden 21 gün sonra kuşattığını yazmaktadır. Buna göre kuşatma tarihi ise 26 Ağustos 1716'dır. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 229.

57 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1029; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 374; Malleon, *Prince Eugen of Savoy*, s. 231.

58 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1034-1035; Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 237-239.

59 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 126.

Paşa'nın da belirttiği üzere, kalenin bu kadar güçlü bir orduya dayanması imkansızdı. Yardım yapılmaması halinde kalede görevli askerlerin tamamının şehit olacağı, bu işte sorumlu olanlara haklarının helal edilmeyeceği ve kıyamet günü “*bu kişilerle besaplaşacakları*” şeklinde tehdit yollu aman çağrısı yapmaktaydı.⁶⁰

4. Temeşvar'a Askeri Yardım Gönderme Çabaları

Varadin mağlubiyetini müteakip Osmanlı ordusunun önemli kısmı halkın davalarına el koyarak firar etmiş, orduda tertip ve düzen kalmamıştır. Askerin bir kısmı Tuna nehri yoluyla firar ederken bir kısmı da Sofya, Pazarcık ve Filibe şehirlerindeki kaza ve köylerde perişan halde bulunmaktaydı.⁶¹ Bu ortamda Temeşvar kalesini savunmak için askeri yardım göndermek fevkalade zordu. Kale savunmasını yapmakta olan askerlerin komutanı Mustafa Paşa'nın yardım taleplerini içeren mektuplar vaziyetin müşkilatını anlamak için kâfidir. Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa kalenin Avusturya askeri tarafından kuşatıldığı andan itibaren defalarca askeri yardım istemiştir. Bu mektuplardan ilki 1 Eylül 1716 tarihinde gelmiştir. Söz konusu mektupta Temeşvar kalesinde bulunan mevcut asker ile düşmana karşı savunma yapmanın mümkün olmadığı, 20.000'den fazla süvari ve piyade askerine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Mustafa Paşa bunu mektubunda “...*bundan akdem gazâlar esnasında kal'a-i merkûmun kendi yerlüyân neferâtından gayri piyâde ve süvâri yirmi binden mütecâviz asker daimâ muhâfazada mevcûd buluna gelüp bu sene-i mübâreke de dahi a'dâ-yı dinin hareketi sebebiyle kal'a-i mezbûrun muhâfazası ol miktar askere elbette muhtaç olup*” şeklinde açıkça izah etmektedir. Ayrıca bu konuda acele edilmesi, 15-20 gün içinde yeterli miktar askeri yardım gönderilmediği takdirde kalenin tehlikeye düşeceği açıkça ifade edilmiştir.⁶²

Mustafa Paşa'nın mektubu sadrazam otağında toplanan askeri erkan huzurunda okunarak kaleye yardım gönderilmesi konusu uzunca müzakere edilmiştir. Bu müzakereler sonunda Temeşvar kalesine yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacıları, sipah ve silahdar ocaklarından asker talep edilmiştir. Burada öncelikle cebecibaşı ve topçubaşı söz alarak geçmiş yıllarda Avusturya seferi olduğunda ocaklarından yeterli miktarda rağbet olduğunu ancak Mora seferi dönüşünde ocaklarından sefere

60 Göynüklü, *Tarih*, vr. 279a-279b.

61 BOA, ADVN. nr. 733/63.

62 Göynüklü, Mustafa Paşa'nın yardım taleplerinin mektup ile geldiğini belirtirken Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgeler arz olarak yer almaktadır. BOA, AE.SAMD-III. nr. 20890, Göynüklü'de söz konusu mektubun 29 Ağustos 1716 tarihinde gönderildiği belirtilmektedir. Bkz. Göynüklü, *Tarih*, vr. 279a.

katılanlara terakki verilmediğini ifade etmiştir. Halihazırda ocaklarında 5.000 kadar cebeci olduğunu, bunun bir kısmının şehit, bir kısmının ise esir düştüğünü ve diğer bir kısmının da tayinatın az olması hasebiyle firar ettiğini belirtmiştir.⁶³ Çünkü askerde terakki ve bahşiş önemli bir motivasyon unsurudur. Sözler yerine getirilemez, beklentiler karşılanmazsa sefere katılım düşük olur, katılanlar da bir yolunu bulup firar ederlerdi.⁶⁴

Mecliste tartışma devam ederken Mukabelecî Ahmed Efendi terakki verilmesi konusunu Sarı İbrahim Kethüda'ya ve sadrazama ifade etmiştir. Sadrazam, kanun üzere terakki verilmesini, hatta düşman ile savaş olması durumunda bunun arttırılabileceğini belirtmiştir. Buna karşılık söz alan topçubaşının da aralarında bulunduğu askeri erkan "...şimdi bir nefer adem virmeğe iktidârımız yoktur" diyerek ordunun içinde bulunduğu durumu izah etmeye çalışmıştır. Bu tartışma esnasında yeniçerilerin durumunun da diğer askeri sınıflardan farklı olmadığı Yeniçeri Ağasının durumu anlatmasıyla ortaya çıkmıştır. Keza yeniçerilerin de bir kısmı kaçtığı gibi bir kısmı şehit, bir kısmı ise esir olduğu için sayıları da çok az kalmıştı.⁶⁵ Yeniçeri Ağasının bu ifadesine karşılık Defterdar Hacı Mehmed Efendi itiraz edip nüzül defterlerinde günlük 30.000 kişiye tayinat verilmesine rağmen 500 asker çıkarılmamasının izahının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Geçmiş yıllarda Avusturya seferlerine 10.000 neferden fazla cebeci ve 10.000 neferden fazla topçu katıldığı ancak bu yıl acele ile çıkılan bir sefer olduğundan buna müsaade olunmadığı da ayrı bir gerçektir. Askerin içinde bulunduğu durumu izah eden karşılıklı itirazlara rağmen Temeşvar kalesi yardımı için somut bir karar alınmadan meclis dağılmıştır.⁶⁶

63 "Evvelâ Nemçe seferi zuhûr eyledikte ocaklarımız açılıp ve membûrumuz mukâbele kaleminde ma'mûlün bih olup herkes bu takdirce herkes râğbet iderdi. Mora seferi avdetinden sonra gelüp Asitâneye dabil olduktan sonra fermân-ı âli virüp dönüşte mahlûl kapu tarafına gelsün ne yüzden fermân-ı âli sadır olur ise ana göre amel idüp min-ba'd ağa-i membûruyle ve mukâbelede dahi terakkiler verilsün", Göynüklü, *Târih*, vr. 279b.

64 Murphey, *Ordu ve Savaş*, s. 49.

65 Yeniçeri Ağası dahi baş kaldırıp şöyle cevap verdi ki "Yeniçeri piyâdesi çoğu revâne olup ve birazı şehid ve birazı esir hemen 87 çorbacımız metrîste şehid olup ol kadar dahi odabaşımız şehid olup şimdi hazır olan nefer şey-i kalildir. Mümkününü dahi yoktur", Göynüklü, *Târih*, vr. 279b.

66 "Hala yevmiye nüzûl defterinde 30.000 bin âdeme ta'yinât alınur iken şimdi 500 adem piyâde istedikte dürlü dürlü şeyler söylersiz. Hele cebecibaşı ve topçubaşı ağalarının sözleri vârittir. Bundan mukaddem Nemçe seferleri zuhûr ettikte 10.000'den müteçâviz cebeci ve 10.000'den müteçâviz topçu tabir idüp seferber olagelmıştır. Bu sene musâ'ade olunmadığı hod cümlemin ma'lûmlarıdır. Amma terk-i ocağınız bunlara kıyâs olunmaz", Göynüklü, *Târih*, vr. 279b. Burada Temeşvar kalesine yardım için yeterli miktarda asker çıkarılmaması daha XVI.yy

Temeşvar kalesinin durumunu istişare etmek üzere 17 Eylül 1716 tarihinde askeri erkan sadrazamın otağında yeniden toplanmıştır. Bu sırada Temeşvar kalesi ağalarından iki kişi, reaya kıyafetinde gelerek çarıklarında sakladıkları mektubu Reisülküttap Efendi'ye teslim etmişlerdir. Temeşvar kalesi ahvalini ve yardım talebini ihtiva eden bu mektup meclis önünde okunarak müzakereye açılmıştır. Söz konusu mektupta öncelikle Avusturya'nın Temeşvar kalesini kuşatması anlatılmaktadır. Avusturya askeri Temeşvar kalesini kuşattığı günden itibaren dışarı kimseyi çıkarmadığı, askerlerine sürekli takviye kuvvetler geldiği, kaleyi gece gündüz ateş altında tuttukları, birkaç defa kaleyi teslim almak üzere yoğun hücumla geçtikleri, ancak Osmanlı savunmasını geçemeyerek tekrar metrislerine girmek zorunda kaldıkları ifade edilmiştir.⁶⁷

Mecliste mektubun okunması üzerine Temeşvar kalesine yapılacak yardım konusu uzun tartışmalara konu olmuştur. Kurd Mehmed Paşa söz alarak, kuşatmadaki düşman askerinin çok fazla olup bu şekilde mukavemet etmenin de zor olacağı, düşman üzerine varmanın hezimetten başka bir işe yaramayacağını ifade etmişti.⁶⁸ Sadrazam Halil Paşa ise düşman kuşatması altında bulunan Temeşvar kalesinde bulunan askerinin ve ahalinin yardım feryadı içinde bulunduğunu, buraya askeri erkandan bir başbuğ tayin edip gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. İlave olarak başbuğ olacak kişiye her türlü rütbenin verileceği, hazineden de gerekli harcırahın çıkarılacağı taahhüdünde bulunmuştur.⁶⁹ Bunun üzerine Yeniçeri

sonlarından itibaren Osmanlı askeri teşkilatından başlayan bozulmanın artarak devam etmesi ile açıklanabilir. III. Mehmed'in Eğri seferi sırasında defterde 40.000 yeniçeri mevcuttu. Serdarla birlikte 7.000-8.000 kişi sefere gitmiş ancak 20.000 kişiye ulufe ödemesi yapılmaktaydı. Görüldüğü gibi sefere katılmayan yeniçeriler de mevcutmuş gibi ulufelerini almaya devam etmekteydi. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. I (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 482; Yine 1716 senesinde defterde 111.654 nefer yeniçeri olup, bunun 85.656 neferi boş veya mevcut olmayıp ancak 25.988 nefer yeniçeriye hazineden maaş ödenmekteydi. Gökpınar, "Varadin Seferi", s. 137.

67 "...zâhiremiz ve cebehanemiz çoktur. Velâkin bemen bize asker gönderesüz, imdâd idesüz..." , Göynüklü, *Târih*, vr. 281b.

68 "Kal'a-i mezbûreyi muhâsara iden düşman gâyetle çok olup, mühür sâhibi veziri bozup ve bu kadar guzât-ı İslâmı kırıp ve kaçırın bu düşman evlâdı benim gibi bir âdem niçe mukâvemet idebilir ve benim kârım dahi değıldir", Göynüklü, *Târih*., vr. 282a; "düşmen-i dînin kesret i vefretinden üzerine varılmak hezîmetten gayrı netice vermeyeceğinden..." , Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1023;

69 "Bâ-husûs serhadd-ı sedîd olan Temeşvar kal'ası dahi düşman-ı bi-dîn mahsûr idüp kal'a-i mezbûrede olan guzât-i İslâm ve avred i sibyanân feryâd ü figândadır. İmdi şimdi bunun tedârîki nedir ve içimizden her kim başbuğluğa ister ve ne merâtîp ister ise kendisüne müsaade

Ağası Hüseyin Ağa hem maslahatı kurtarmak hem de vezirlik rütbesi almak adına toplantıdakilerden herhangi birinin “başbuğ” olarak tayini durumunda kabul edileceğini, buna itiraz da edilmeyeceğini söylemiş ve “*eğer emriniz olursa gideriz böyle durup bakmak olmaz*” demiştir.⁷⁰ Bunun üzerine Sadrazam Halil Paşa, Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa’yı Temeşvar kalesine yardıma gidecek asker üzerine “*serasker*” olarak tayin etmiştir. Ayrıca Kırım Hanı Sahip Giray’a da bir ferman gönderilerek Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa emrine girmesi istenmiştir.⁷¹ Bu toplantıda alınan kararın hemen uygulamaya koyulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yeniçeri Ağasına üç tuğ gönderilerek Temeşvar kalesine yardım için hemen dellallar “*merd olan dilâverler ve gönünde şecâ’at olan erler gelsünler, din kardaşlarımıza imdâd için gidelim*” diyerek nida etmişlerdir. Söz konusu kaleye yardım için gidecek askere gerek zemet gerek tekaüdlük veya eşkincilik verileceği ilan edilmiştir. Bu karar üzerine Belgrad taraflarından 5.000 kadar gönüllü asker çıkmıştır.⁷² Sadrazam, askeri erkanı toplayarak Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa’yı 19 Eylül 1716 tarihinde Temeşvar yardımını için Tuna üzerine kurulan köprüden emrindeki asker ile birlikte göndermiştir.⁷³ Bunun yanı sıra Tuna’nın karşı tarafında, Paçova’da bulunan Kurd Mehmed Paşa’nın da emrindeki 12.000 asker ile Yeniçeri Ağasının hizmetine girmesi ve acele olarak Temeşvar yardımına gitmesi istenmiştir.⁷⁴

buyrulup ve hazine-i hümayûndan dahi kendüye harçlık verilüp hemen Hak Te’âla vîrsün. İş bitüp düşman-ı bi-dîn yedinden Kal’a-i Temeşvar tablis olup içinde olan guzât-ı İslam dahi halas ola”, Göynüklü, Tarih, vr. 282a.

70 “*Hemen bu mecliste bâzır ve âmâde olanlarımızın her kangısına başbuğ olunmasına fermân buyrulur ise baş ve buğ olup koşaca. Canımızı din uğruna feda ideruz*”, Göynüklü, Tarih, vr. 282a; Râşid, Tarih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 1033.

71 “*Temeşvar tarafına memûr dalkılıç serdengeçtileri ve eyâlet askeri üzerine vezâret ile Yeniçeri Ağası olan Vezîr Hüseyin Paşa serasker nasb ve ta’yîn ve bi’l-cümle asker-i Tatar ile birlikte azîmet eylemek üzere memûr kılınmıştır*”, BOA, Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri, (MD). nr. 125, s. 43; Göynüklü, Tarih, vr. 282a; Râşid, Tarih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 1033-1034; Silahdar, Nusretnâme, s. 1052; BOA, MAD. nr. 2854, s. 425.

72 Göynüklü, Tarih, vr. 282a; Râşid, Tarih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 1033-1034.

73 Bu köprü Belgrad’ın Temeşvar yakasına geçiş amacıyla Vişçinse’de 21 Haziran 1716 tarihinde kurulmuştur. Tuna nehrinin burada 450 metre genişliğe sahip olduğu, buna göre 90 adet tonbaz gerektiği belirtilmiştir. Belgrad Muhafızı Halil Paşa ve Defterdar İbrahim Paşa’ya Tuna üzerine köprü yapımı için gönderilen hüküm için bkz BOA, MAD. nr. 6549, s. 504; Göynüklü, Tarih, vr. 282b.

74 Göynüklü, Tarih, vr. 282b; Râşid, Tarih-i Râşid ve Zeyli, s. 1034.

5. Osmanlı'nın Temeşvar'a Asker Sevketmesi

Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa, defaatle Belgrad'da bulunan ordudan yardım istemekte ve Avusturya askerlerinin hücumlarından dolayı sıkıntı içinde bulduklarını bildirmekte idi. Bu minvalde şimdiye kadar dört defa mektup gönderdiğini kendisi ifade etmektedir. Söz konusu mektuplarında Avusturya kuşatması başladığı günden itibaren cephede yaşananlarla ilgili kıymetli bilgiler verilmektedir. Nitekim savaşın başından itibaren Osmanlı tarafında önemli bir kayıp söz konusu değildi. Savunmanın sürdürülebilmesinin askeri yardımın gönderilmesine bağlı olduğu, aksi takdirde hezimetle uğrayacaklarını açıkça beyan etmekteydi. Kaleye yardımın güvenlik açısından Osmanlı kontrolünde olan Beçkerek kasabası istikametinden gönderilmesi gerektiğini belirtmişti. Ancak Mustafa Paşa'nın bu mektuplarının hiç birine cevap dahi verilemediği acı bir gerçektir.⁷⁵

Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'nın askeri yardım taleplerine her ne kadar cevap verilemese de, aslında bu mektuplar dikkate alınmış olmakla birlikte Osmanlı askerinin içinde bulunduğu durumdan dolayı beklentileri karşılayacak oranda yardım gönderilemediği görülmektedir. Yukarıda etraflıca izah edildiği gibi Osmanlı askeri yönetiminin kalenin savunması ile ilgili daha önceden hazırlık yaptığı açıktır. Öteden beri sefer zamanlarında sınırlarda yer alan stratejik kalelerin takviye edildiği bilinen bir durumdur. Bu kapsamda Osmanlı yönetimi 1716 başlarında Avusturya-Venedik seferi hazırlıkları esnasında düşman saldırılarına maruz kalabilecek Hotin, Azak, Temeşvar, Bosna gibi stratejik kaleleri hem askeri hem de lojistik açıdan takviye etmiş, tamirat ve bakımlarını da yaptırmıştır.⁷⁶ Bu kalelerden özellikle Temeşvar'a yapılacak bir kuşatmanın çok uzun zaman sürmesi durumunda bile yeterli miktarda mühimmat ve zahire tedarik edildiği bir çok kaynakta ifade edilmektedir.⁷⁷

Temeşvar kalesine yardım çalışmaları kapsamında mevcut askeri gücün yetersiz kalacağı öngörüldüğünden 1716 yılının bahar aylarından itibaren buraya peyderpey sevkiyat yapılmaya başlanmıştır. Öncelikle kale savunmasında görev almak üzere Niş'de bulunan dergah-ı âli yeniçeri ocağından 986 nefer yeniçeri ayrılarak Vidin üzerinden Temeşvar'a gönderilmiştir. Bunlara yolculuk esnasında ekmek, arpa ve et

75 “*Ve bu defa ile dört defadır ahvâlimizi ifâde eyledik. Aslâ bir cevâbın alamadık*”, Göynüklü, *Târih*, vr. 281b.

76 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.1003-1004; Gökpinar, “Varadin Seferi”, s. 96-97.

77 “... dört beş sene muhâsara mütemâdi olsa kifâyet edecek mertebe zâhire ü mühimmât-ı ceng ü harb var iken...”, Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.1035.

tainatı verilmiş, ayrıca kalede muhafız gücü olarak bulunacakları 177 günde iaşe olarak 2.958 kile buğdayın kale anbarından verilmesi istenmiştir.⁷⁸ Yine dergah-ı âli topçu ocağından 200 nefer topçu Niş'ten ayrılarak Temeşvar'a gönderilmiş olup,⁷⁹ söz konusu neferlerin Vidin üzerinden Temeşvar'a gitmesi, bu yürüyüşü sekiz günde tamamlaması planlanmıştır.⁸⁰ Topçular da yeniçeriler gibi Temeşvar'da 177 gün savunma görevi ifa edeceklerdi. Bu sürede kendilerine kale anbarındaki miri buğdaydan 600 kile buğday⁸¹ ve 5.841 kıyye et tahsisi yapılmıştır.⁸² Yine aynı tarihlerde Niş'ten Temeşvar kalesine 200 nefer cebeci de gönderilmiştir.⁸³ Bunlara ilaveten sefer için yeniden yazılan 402 sipah ve 360 silahdar serdengeçti, yanlarında da altı saka ve seyishane beygirleri ile 12 Haziran 1716 tarihinde Niş'ten Temeşvar'a gönderilmiştir.⁸⁴ Söz konusu sipah serdengeçtilerinin et, ekme ve arpa tainat masrafları olarak 39.896 akçe ve 360 nefer silahdar serdengeçtilerinin tainat masrafı olarak da 35.441 akçenin hazine-i amireden karşılanacağı bildirilmiştir.⁸⁵ Kalede muhtelif sınıflarda savunma askeri olup, bu kuvvetlere takviye olması cihetiyle mevcutlardan başka 18 humbaracı daha gönderilmesi istenmiştir.⁸⁶

Kuşatmanın başlaması ile birlikte Rumeli askerinin tamamı ve Anadolu askerinin önemli kısmı Temeşvar kalesine yardım için görevlendirilmiştir. Bu kapsamda Bosna-Hersek tarafından başlayıp Balkanların çok büyük kısmında yer alan sancak ve kazalarından yeni asker yazılmaya başlanmıştır. Bu amaçla toplanan askerlerin ulufe ve bahşişleri ise Sofya'da bulunan hazineden verilmiştir.⁸⁷ Hatta

78 Yeniçeriler Temeşvar kalesinde 5 Temmuz 1716-30 Aralık 1716 tarihleri arasında görev yapmak üzere gönderilmiştir. Bkz. BOA, MAD. nr. 2854, s. 485; Söz konusu yeniçerilerin kaleye ulaşarak savunmada görev yaptıkları kayıtlardan anlaşılmaktadır. BOA, KK. nr. 4757, s. 9.

79 Söz konusu topçulara Temeşvar'a varıncaya kadar her menzilde 200 çift ekme ve 5 kile arpa, aylık yarım kile un verilmesi emredilmiştir. BOA, MAD. nr. 6549, s. 374; aynı defter, s. 366, 375.

80 Söz konusu topçulara yol boyunca günlük her bir nefere iki ekme, 211 gr et ve 1,7 kg arpa tainatı tahsis edilmiştir. BOA, MAD. nr. 2854, s. 484.

81 Topçuların görev süresi ise 21 Haziran-15 Aralık 1716 arasındadır. Bkz. BOA, MAD. nr. 2854, s. 484.

82 BOA, MAD. nr. 2854, s. 484.

83 BOA, MAD. nr. 2854, s. 487.

84 BOA, MAD. nr. 6549, s. 414, 420.

85 BOA, MAD. nr. 2854, s. 361.

86 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.1004.

87 Göynüklü, *Târih*, vr. 279b.

Temeşvar eyaletine bağlı sancaklardan da kale muhafazasına asker sevk edildiği görülmektedir. Nitekim 1716 yılında Modova sancağı zuema ve tımar erbabı Demirkapı'dan Belgrad'a gitmekte olan gemilerin intikali görevlerinde iken sancağın alaybeyi ile birlikte Temeşvar kalesine gitmeleri emredilmiştir.⁸⁸ Yine Karaman beylerbeyi ve emrindeki asker,⁸⁹ Vulçitrin, Prizren, Üsküp, Köstendil, Kastamonu, Hüdavendigar, Tırhala, Selanik, Kütahya, Hamid, Mentese, Aydın, Teke sancakları ile Adana beylerbeyi, sancakbeyi ve alaybeyileri emrindeki asker ile birlikte 14 Ağustos 1716 tarihinde Temeşvar kalesi muhafazası için görevlendirilmiştir.⁹⁰

Bu arada Temeşvar yardımına mümkün olduğunca çok asker toplayabilmek önemliydi. Bu sebeple katılımın yüksek olması için başvuru en etkili yöntem askerlere verilecek bahşiş ve ulufelerin arttırılmış olmasıdır. Defterdar Mehmed Efendi serdengeçti yazımı işine başlamış, daha önce 5 akçe ulufe verilmekte iken bu miktar 15 akçe ulufe ve 25 kuruş bahşiş olarak ilan edilmiştir. Yapılan bu teşvik uygulamasının etkisi ile yeniden yazılan 3.000 nefer atlı asker kaleye gönderilmiştir.⁹¹ Yine kaleye yardım için sipah ve silahtar ocaklarına 2.000'er nefer, 15 akçe ulufe ve 25 kuruş bahşiş ile Kurd Mehmed Paşa emrinde Temeşvar kalesine görevlendirilmiştir.⁹² Temeşvar kalesinde 705 sipah serdengeçtisi ve 737 silahdar ocağı serdengeçtileri muhafaza için bulunmakla birlikte⁹³ bu sayı terakkililer ile birlikte 842 nefere ulaşmıştır.⁹⁴ Keza bunlarla iktifa edilmemiş, kaleye sürekli yeni asker sevkıyatı sürdürülmüştür. Bu çerçevede Niş menzilinden 500, Temeşvar kalesinde görev süresi biten 161 nefer yeniçeri yeniden ve tekaüd olan 500 nefer yeniçeri de dahil olmak üzere kale yardımına gönderilmiştir.⁹⁵

Kuşatmanın başladığı günlerde ise yardım için hazırlanan sevkıyat da hızlanmıştı. Bu çerçevede Belgrad tarafından "*müceddeden tabrir*" olunan 1.000'er nefer sipah ve silahdar,⁹⁶ yine takip eden birkaç gün içinde Belgrad'dan tekrar 1.000 nefer

88 "*Temeşvar kal'ası muhâfazasında el-yevm ziyâdece muhâfazacı askerın lüzûmu olmağla...*", BOA, D.BKL. nr. 88/78.

89 BOA, MHM.d, nr. 125, s.16.

90 BOA, MHM.d, nr. 125, s. 23,24,32,

91 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.1029; Silahdar, *Nusretnâme*, s. 1064.

92 BOA, MHM.d, nr. 125, s. 32; Göynüklü, *Târih*, vr. 279b.

93 BOA, MAD. nr. 6549, s. 525, 527.

94 BOA, MAD. nr. 17900, s. 23-24.

95 BOA, MAD. nr. 17900, s. 4, aynı defter, s. 29.

96 BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 316.

serdengeçti ve 600 nefer sipah daha yazılıp Temeşvar'a gönderilmiştir.⁹⁷ Sipah ve silahdar ocağından dalkılıç olarak yazılan askerin bahşiş ve ulufeleri Vişnicse köprüsünün alt tarafında Tuna nehrini geçmek üzere iken verilmesi kararlaştırılmıştır. Dalkılıç serdengeçtileri ve eyalet askeri 3 Eylül 1716 tarihinde Tuna'da kurulan köprüden geçmişlerdir.⁹⁸ Temeşvar savunması için Tuna'dan geçen 2.961 nefer sipah, silahdar ve dalkılıç askere 59.220 kuruş (7.106.400 akçe) bahşiş ve ulufe Pançova'da verilmiştir.⁹⁹ Aynı günlerde Belgrad'da bulunan ordudan 3.150 nefer terakkilüyan, serdengeçtiyan ve dalkılıç nefer Temeşvar yardımına gitmeleri için Pançova tarafına gönderilmiştir.¹⁰⁰

Avusturya güçleri karşısında yukarıda gönderilen askeri güçlere ilave olarak Sahip Giray Sultan ve İslam Giray Sultan'ın da Temeşvar yardımına gitmesi emredilmiş¹⁰¹ ve bunlara bir takım masraflarda kullanmak üzere hazine-i amireden 5.887 kuruş verilmiştir.¹⁰² Sahip Giray Sultan emrinde 10.000 asker olmak üzere toplam 15.000 kadar Tatar askeri ile Tuna nehrini Vişnicse tarafından geçerek Temeşvar yardımına gönderilmiştir.¹⁰³ Bu görevlendirme ile birlikte İslam Giray Sultan'a 1.000 tuğralı altın, harçlık, beygir ücreti olarak 2.140 kuruş, yanındaki ağaya 500 kuruş, Sahip Giray Sultan'a 500 tuğralı altın ve yanındaki ağaya 250 kuruş,¹⁰⁴ yine 2 Ekim 1716 tarihinde İslam Giray Sultan'a bir takım masraflarda kullanmak üzere hazine-i amireden 10.000 kuruş verilmiştir.¹⁰⁵

97 BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 316.

98 Sipah ocağının ulufe ve bahşişlerini dağıtmak üzere Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed Efendi, silahdar ocağı ulufe ve bahşişlerini ise Haslar Mukataacısı Derviş Mehmed Efendi görevlendirilmiştir. BOA, MAD. nr. 2854, s. 419; Göynüklü, *Tarih*, vr. 280b.

99 BOA, MAD. nr. 2854, s. 419.

100 Pançova'da bunlara iki günlük tayinat olarak 1.260 kile arpa ve 1.260 kıyye et verilmiştir . BOA, MAD. nr. 2854, s. 419.

101 BOA, MHM.d, nr. 125, s. 23; Bu emirle birlikte İslam Giray Sultan'a 1000 adet tuğralı altın ve Sahip Giray Sultan'a da 500 tuğralı altın yanında kürk ve hilat gönderilmiştir. Bkz. BOA, MAD. nr. 2854, s. 97.

102 Söz konusu meblağ için masraf kayıtları farklı yerlerde mevcuttur. Bkz. BOA, MAD. nr. 2854, s. 405, 410.

103 Göynüklü, *Tarih*, vr. 280a; Mauvillon, Tatar askerinin 8 Eylül'de yardım için gönderildiğini ifade etmektedir. Mauvillon, *Historie du Prince Eugen de Savoye*, V, s. 65; Temeşvar istikametine 5 Eylül'de 14.000 Tatar askerinin Tuna üzerinden geçtiği, sonra Tuna'dan Vişnicse'ye geçen Türk ve Tatar askerlerinin sayısının 25.000 nefer olduğu ifade edilmektedir. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 245.

104 BOA, MAD. nr. 2854, s. 92-93

105 BOA, MAD. nr. 2854, s. 92

Böylelikle Rumeli'nin sağ ve sol kolu, Anadolu eyaletlerinden önemli kısmı ve Kırım askeri Temeşvar yardımını için görevlendirilmiştir.¹⁰⁶ Bunlardan Rumeli eyaletindeki sağ ve sol kol askeri, Anadolu'dan Kütahya, Aydın, Menteşe, Teke, Adana sancaklarının askerleri üzerine Adana Beylerbeyi Kurd Mehmed Paşa “*başbuğ*” olarak olarak tayin edilerek derhal Temeşvar kalesi muhafızı Mustafa Paşa'nın yardımına gitmesi istenmiştir.¹⁰⁷

Diğer bir emir de Çavuşbaşı Lipovalı Ahmet Ağa'ya yazılmış ve 6 Eylül 1716 tarihinde Temeşvar'a gönderilecek askerin Tuna'dan geçişine yardım etmesi için görevlendirildiği bildirilmiştir. Ahmet Ağa da askerin gece 03.00 gibi Tuna kenarına geldiği sırada meşaleleri hazırlamış, sabah vaktinde de bahşileri vermek suretiyle geçişleri tamamlanmıştır.¹⁰⁸ Yine 7 Eylül 1716 tarihinde Belgrad taraflarından yeniden yazılan 679 neferle birlikte 1.358 nefer serdengeçti ve dalkılıç askeri Temeşvar'a yardım için gönderilmiştir. Söz konusu askerlere 25 kuruş bahşiş verilirken muhasara altında bulunan Temeşvar kalesine girmeleri halinde zam verileceği taahhüdü yapılmıştır.¹⁰⁹ Temeşvar tarafına gönderilen dalkılıç, eyalet askeri, gönüllüler ve Tatar askerine 3.000 kantar peksimed verilmesi, bunların da Paçoğa palankası tarafından Temeşvar istikametine hareket etmeleri istenmiştir.¹¹⁰

Tabi burada savunmanın en kritik yeri Temeşvar kalesi olmakla birlikte etrafında olan kale ve palankalara da askeri yardım gönderilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Ohri mutasarrıfı Durmuş Paşa tarafından 3 Haziran 1716 tarihinde yazılan 1.000 nefer piyade levendatından 300 neferinin “*rûz-ı kasım*” sonuna kadar Yeni Palanka

106 Rumeli eyaletinde vaki sağ kolda olan alaybeyine ve İslam Giray Sultan'a gönderilen hükümler için bkz. BOA, MHM.d, nr. 125, s. 32.

107 Adana Beylerbeyi Kurd Mehmed Paşa'ya “...*Bu vecible tayin olunan askeri tâîfe Temeşvar kal'asına gönderilmek üzere asker üzerine memûr ve başbuğ nasb ve ta'yîn olmuşundur*”, BOA, MHM.d, nr. 125, s. 34; Yine bir başka hükümde de “*Rûz-ı Kasım girişinde avdet etmek eylemek şartıyla mükemmel ve mürettep kapı halkı ve mütevfi ademleriyle Temeşvar kal'asına varup muhâfazasına kıyâm ve Temeşvar Beylerbeyi Mustafa Paşa yanında hizmet-i muhâfazada olmak üzere...*” Temeşvar yardımına görevlendirildiği görülmektedir. BOA, MHM.d, nr. 125, s. 35.

108 Tatar askeri Tuna'dan Üstü Açıklar ile geçerken Sahip Giray Sultan ise Çekirdiye binerek Temeşvar yakasına geçmiştir. Göynüklü, *Târih*, vr. 280b-281a.

109 Göynüklü, *Târih*, vr. 281a; Nitekim Varadin savaşından sonra Temeşvar savunmasına katılan sipah serdengeçti için yoklama yapılmış, 433 nefere dörder akçe terakki verildiği kayıtlarda mevcuttur. Bkz. BOA, AE.SAMD-III. nr. 20124.

110 Göynüklü, *Târih*, vr. 281a.

muhafazasına gönderilmesi,¹¹¹ yine Vize Sancağı mutasarrıfı Akçahisarlı Hasan Ağa tarafından yeniden yazılan 266 nefer piyade levendatının daha önce Nişte olması istenmiş iken bu defa Paçova palankası muhafazasına gitmeleri emredilmiştir.¹¹² Bosna tarafından yazılıp Belgrad muhafazası için görevlendirilen 2.000 nefer piyade levendatı da Paçova palankası muhafazasına sevk edilmiştir.¹¹³

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı askeri yönetimi 1716 yılının bahar aylarından itibaren Temeşvar'daki askeri gücünü sürekli takviye etmiştir. Ancak gönderilen askerlerden Temeşvar'a ulaşan asker sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bundan dolayı da kaleyi savunan Osmanlı askeri gücünün sayısı net olarak bilinmemektedir. Avusturya tarafı Temeşvar kalesini savunan Osmanlı askerinin 16.000 -18.000 civarında olduğunu tahmin etmektedir. Naimeddin Efendi ise kalede 8.000 civarında Osmanlı askeri olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴ Mustafa Paşa'nın 1 Eylül 1716 tarihli mektubu analiz edildiğinde kaleyi korumak için yerliler hariç 20.000 nefere ihtiyaç olduğu, geçmişte sefer zamanlarında da kalenin bu kadar asker ile korunabildiği dikkate alındığında daha gerçekçi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu takdirde kaleyi savunan asker miktarı bu sayının altında olmalıdır.¹¹⁵ Başta *Tarih-i Raşid* olmak üzere bazı kaynaklarda da kaleyi savunan asker sayısının 15.000–18.000 kadar olduğu zikr edilmektedir. Kaldı

111 Rûz-ı Kasım; Miladi takvimde Kasım ayının dokuzuna tekabül eder. BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 254-255.

112 BOA, MAD. nr. 2854, s. 418; BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 271.

113 Bu neferlerin her birine yarımşar kıyye (641 gr) baruttan 920 kıyye (1.180 kg) barut, birer kıyye (1,282 gr) kurşun olmak üzere 1.840 kıyye (2.360 kg) kurşun verilmesi istenmiştir. BOA, D.BŞM.d. nr. 1232-A, s. 322.

114 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 232; Geza David, "The "Eyalet" of Temesvar in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 18 (79)/1 (1999): *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century*, ed. Kate Fleet, (Roma : Istituto per l'oriente C.A. Nallino 1999, s. 115; Ivan Parvev de 10-15 bin arasında bir Osmanlı askerinin kaleyi korumaya çalıştığını belirtmektedir. Bkz. Ivan Parvev, *Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrade (1683-1739)*, (Newyork: Columbia University Press, 1995), s. 167; Gabor Agoston, "The Ottoman Wars and the Changing Balance of Power Along the Danube in the Early Eighteenth Century", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingroa, Nikola Samardzic and Jovan Pesalj, (Indiana: Purdue Universty, 2011), s. 104; Malleson, *Eugen of Savoy*, s. 232; Ioan Hategan, "Vilayetul De Timişoara:1552-1716", *Cronologia Banatului III/2*, (Timişoara, Editura Banatul, Artpress 2005) , s. 307.

115 "...kal'a-i merkûmun kendi yerlüyân neferâtından gayri piyâde ve süvâri yirmi binden mütecâviz asker daimâ muhâfazada mevcûd buluna gelüp bu sene-i mübâreke de dahi a'dâ-yı dinin hareketi sebebiyle kal'a-i mezbûrun muhâfazası ol miktar askere elbette muhtaç olup..." BOA, AE.SAMD-III. nr. 20890.

ki kale düştüğünde 12.000 askerin çekildiği dikkate alındığında tahmini sayının bu civarda olması muhtemeldir.¹¹⁶

6. Temeşvar Kalesinin Düşmesi

Yoğun gayretlere rağmen Temeşvar kalesine yeterli yardım bir türlü gönderilememiştir. Şüphesiz yakın zamanda yaşanan hezimetin ardından hem askeri toparlamak ve hem de bunların motivasyonunu sağlamak kolay değildi. Temeşvar'a yardım için gönderilen kuvvetler Varadin mağlubiyetini yaşayan yorgun ve yılmış askerlerden müteşekkildi. Nitekim bu askerler Avusturya kuvvetlerinin büyüklüğünü görerek geri çekilmeyi tercih etmişlerdi. Buna ilave olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı askeri teşkilatındaki bozulma da dikkate alındığında düzenli ve disiplinli Avusturya ordusu karşısında başarı şanslarının zayıf olması kaçınılmaz bir durumdur. Sonuç itibariyle muhasara altındaki Temeşvar kalesine beklenen yardım gönderilemediği gibi gönderilen askerlerin de ulaştığı şüphelidir.¹¹⁷

Prens Eugen'in en büyük korkusu, Belgrad'dan takviye birliklerin yardıma gelmesi ve bunun sonucunda da kale kuşatmasının zora girmesi idi. Ancak kuşatma süresince Osmanlı tarafından yeterli miktarda yardım gönderilememiş ve dolayısıyla her şey Avusturya tarafının lehine gelişmiştir.¹¹⁸ Zaten 1716 yılı Ağustos sonlarına geldiğinde Kütahya, Aydın, Menteşe, Hamid ve Teke sancaklarından Temeşvar yardımı için görevlendirilen askerlerin istenilen yerlere gitmedikleri, saklandıkları, firar ettikleri ve bir kısmının da Belgrad yakasında kaldığı anlaşılmıştır.¹¹⁹ Kurd

116 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1035; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 374; Alman kaynakları da yukarıda ifade edilen sayıya yakın beyanlarda bulunmuşlardır. Matuschka'da kaleyi koruyan 10.000-15.000 arasında asker olduğunu, Haziran ayında buna 1000 nefer sipahi olmak üzere başkaca takviyeler olduğunu ifade etmektedir. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI., s. 232; Peter Broucek, *Prinz Eugen* (Wien: Deuticke, 1986), s. 39; Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen*, II, s. 404.

117 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 127; Osmanlı askeri sisteminin XVIII. yüzyıl başlarındaki vaziyeti makalemizin ana teması dışında olduğu için temas etmedik. Bu konuda XVI-I.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı-Avusturya askeri gücü konusunda Gábor Ágoston'un çalışmaları önemlidir. Özellikle her iki imparatorluğun askeri vaziyeti "Venedik ve Avusturya'ya Karşı Osmanlı Savaşları: 18. Asır Başlarında Tuna Boylarında Değişen Askeri Güç Dengesi" başlığı altında etraflıca analiz edilmiştir. Bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. ve haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Timaş, 2013), s. 133-154.

118 Malleon, *Eugen of Savoy*, s. 232.

119 "... Temeşvar kal'ası muhâfazasına gitmeyüp Belgrad yakasında kalup ihtifâ eyledikleri tarafından i'lâm olunmakla, Temeşvar muhâfazasına gitmekten abâ ve firâr ve ihtifâ ve terk-i hizmet edenlerin..." , BOA, MHM.d, nr. 125, s. 39.

Mehmed Paşa komutasında gönderilen asker de düşman askerinin çokluğundan dolayı Pañçova'dan ileri gitme imkanı bulamamıştı.¹²⁰ Hatta Belgrad'dan kaçarak Tuna nehri yoluyla Demirkapı bölgesine gelenlerin geçişlerine izin verilmemesi hususunda yazılan hükümden de anlaşıldığı üzere Temeşvar dışında Pañçova ve Erdel taraflarının savunması için görevlendirilen askerlerin de büyük oranda firar ettiği anlaşılmaktaydı.¹²¹

Avusturya güçleri kuşatmanın başından itibaren adım adım kaleye yaklaşma stratejileri uygulanmaktaydı. Prens Eugen, bunu güçlü ve sürekli takviye alan ordusu ile kaleyi yoğun ateş altında tutarak yapmaktaydı. Eylül başında başlayan kuşatma hareketini ve ilerlemeyi engelleyebilmek için Osmanlı askerleri kaleyi gayet kahramanca savunmaktaydı. Kale içinde ilk karşı hareket 10 Eylül'de Arad kapısı tarafından gece saldırısı ile başlatılmış, bu saldırı da ağırlıklı olarak yeniçeriler ve Tatar süvarileri yer almıştır. Ancak başarılı olunmayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu gece baskınları birkaç gün devam etmiş, tabya yapımına az çok mani de olunmuş ancak Avusturya tarafı bunun için de önemlerini almışlardır.¹²²

Eylül ayının ilk günlerinden itibaren kaleyi güçlü orduları ile kuşatan Prens Eugen'in askerleri Büyük Palanka duvarları dibine doğru adım adım yaklaşarak her geçen gün hücumlarını arttırmaktaydı. Prens Eugen, kale kuşatmasının çok uzamasını istemiyordu. Bunun için 14 Eylül'de Budin'den getirilen ağır toplarla birlikte Osmanlı'ya karşı üstünlüğü ele geçirmişti. Budin'den getirilen 50 sahra ve 87 kuşatma topu ile her biri günde 80 atış yaparak Temeşvar kalesini yoğun ateş bombardımanı altında tuttuğu ifade edilmekte ise de¹²³ bu sayının abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bodur Mustafa Paşa, kuşatmanın sürdüğü 44 günde Avusturya tarafından kaleye 3.000'den fazla top ve 1.000 kadar humbara atıldığını yazmaktadır.¹²⁴ Matuschka ise kuşatma boyunca 2.952 ton barut, 578 ton kurşun kullanıldığını ve 50 sahra topundan 9.248, 87 kuşatma topundan ise 19.372 atış yapıldığını ifade etmektedir. Böylece Avusturya tarafından yapılan atış toplamı 28.620 olarak gerçekleşmiştir.¹²⁵

120 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi.*, IV/I, s. 126-127.

121 “Pañçova ve Temeşvar ve Erdel taraflarına ta'yin olunan asker tâ'ifesinden ekserisi birer takrib ve birer bahâne ile beri câniplerde mürûr ve firâr ettikleri ihbâr olunmağla...”, BOA, MHM.d, nr. 125, s. 39.

122 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 239-240

123 Gezer, “Kale ve Nefer”, s. 165.

124 BOA, A.DVN. nr. 738/26.

125 Bu sayı dikkate alındığında 44 günlük kuşatma esnasında günlük ortalama 650 civarında atış yapıldığı anlaşılmaktadır. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s.267.

Bunun yanı sıra Temeşvar kalesini yaklaşık 20 gündür kuşatma altında tutan Avusturya ordusu ile kale gerisinde de ufak çapta da olsa karşılıklı mücadeleler sürmekteydi. Zaman zaman Avusturya tarafından alınan esirlerden mevcut durum ile ilgili bilgi almak mümkün olabiliyordu. Nitekim 15 Eylül 1716 tarihinde Osmanlı tarafına hem casusluk hem de esir almak için geçen 100 kadar Avusturya atlı askeri, gönüllüler ve Tatar askerlerinin karşı hücumuyla önemli kısmı öldürüldüğü gibi bir kısmı da esir alınmıştı. Yine hemen ertesi günü Temeşvar kalesine yardıma gitmekte olan serdengeçti neferleri 300 kadar Avusturya atlı askeri ile karşılaşmış, bunları da etkisiz hale getirmişlerdir. Burada yaralanan Osmanlı askerleri ise Paçova kalesi tarafına gönderilmiştir.¹²⁶ Buna benzer şekilde Temeşvar kalesine Avusturya yardımlarını engelleme teşebbüsü Alıpınar'ı mevkiinde yaşamıştır. 21 Eylül 1716 tarihinde Avusturya tarafına gitmekte olan 16 zahire arabasına Tatar askerleri tarafından el konulmuş ve arabaların başında görevli askerler de esir alınmıştır.¹²⁷

Öbür taraftan kuşatmanın beklenenden uzun sürmesi Avusturya kuvvetlerinin kaleyi teslim almak için ümitlerinin kırılmaya başladığı konusunda *Göynüklü*'de bazı bilgiler yer almaktadır. Avusturya tarafı aldıkları yeni desteklerle birlikte bütün güçleri ile kale üzerine hücum etmelerine rağmen Osmanlı askeri kaleyi hiç yılmadan savunmaya devam etmiştir. Bu sıralarda Avusturya tarafından alınan bir esir "...iki defa yürüyüş idüp zafer idemeyüp üçüncü defa da dahi yürüyüş idüp bu defa dahi kal'aya zafer bulmaz ise dönüp giruye gideceklerdir" şeklinde bilgi vermiştir. Esirin verdiği bilgi 18 Eylül 1716 tarihinde Paçova muhafızı Ömer Paşa'dan gelen mektup ile teyit edilmektedir. Söz konusu mektupta Avusturya askeri erkanı kuşatma konusunda iştişarede bulunduğu, üç defa yapılan hücumda kalenin alınmadığı, 20 Eylül 1716 Pazar günü son defa hücum yapılması, başarılı olunamadığı takdirde artık geri çekilme konusunda mutabakat sağlamışlardı.¹²⁸ Ancak herşeye rağmen Avusturya tarafının moral üstünlüğünü sürdüren önemli faktörlerden biri kuşatmanın başladığı günden beri başta Budin olmak üzere Essek, Segedin taraflarından sürekli yeni mühimmat gelmesiydi. Buna paralel olarak da hem top atışları artmakta hem de Büyük Palanka'ya doğru yaklaşma faaliyeti başarılı bir şekilde yürümekteydi.¹²⁹ Bu tarihlerde yapılan yoğun hücumlarda Avusturya kuvvetleri kaleyi almayı başaramayacak ancak palanga duvarlarında üç ayrı yerden delik açacaklardı. Nevar ki Osmanlı askerinin sürekli ateş altında

126 Göynüklü, *Tarih*, vr. 281b.

127 Göynüklü, *Tarih*, vr. 282b.

128 Göynüklü, *Tarih*, vr. 282b.

129 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 242-243.

tuttuğu yerleri Avusturya güçleri terk etmek zorunda kalmışlar, Osmanlı askeri, kale dışına çıkarak düşman metrislerine kadar ilerlemiş, hatta önemli sayıda piyade ve süvari askerlerine zayıat verdimişlerdir.¹³⁰

Prens Eugen, bir taraftan Büyük Palanka'ya doğru yaklaşmayı sürdürürken diğer taraftan Belgrad tarafından gelebilecek muhtemel yardımları casusları vasıtasıyla takip etmekteydi. Nitekim Osmanlı askeri, yardım için Tuna'dan geçerek Temeşvar istikametinde ilerlemiş ve 23 Eylül'de kaleye yaklaşmıştı. Tabi Prens Eugen, bütün bunları önceden hesap etmiş, kalenin güneyinde hafif daire şeklinde piyade ve süvarilerden oluşan savunma hattı oluşturmuştu.¹³¹ Gerçekten de Yeniçeri Ağası Vezir Hüseyin Paşa emrindeki 10-15 bin yeniçeri, serdengeçti, sipah terakkilisi ve 8 bin Tatar askerlerinden müteşekkil bir kuvvetin 24 Eylül'de Temeşvar'a yardım teşebbüsü ise Avusturya güçlerinin yoğun savunması ile hedefine ulaşamamıştır. Bu karşılaşmada Avusturya güçleri büyük kayıp vermiştir. Buna rağmen bir taraftan taburun etrafındaki büyük hendekler ve düşman askerinin çokluğu öbür taraftan yanındaki askerin sebatına güvenemeyen Yeniçeri Ağası, bu mücadeleyi bırakarak Pançova tarafına geri dönmek zorunda kalmıştır.¹³²

Avusturya tarafında moral seviyesi zaman zaman düşmekle birlikte, kaleyi kuşatan askerin sayısının çok fazla olması, Osmanlı kuvvetlerinin kuşatmayı aşmasına mani olmaktaydı.¹³³ Diğer taraftan Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'nın kuşatmayı yararak yardıma gelebilecek Osmanlı askeri ile irtibat kurması da mümkün olmuyordu. Mustafa Paşa, bu amaçla 26 Eylül'de adeta çelikten bir çember olan güney bölgesini delmek, gedik açmak için bir huruç hareketi düzenlemiştir. Ancak bu

130 Bu son mücadelede Göynüklü, 20.000'den fazla Avusturya askerinin kılıçtan geçirildiği veya ishalden helak olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu rakam başkaca kaynaklar tarafından teyit edilmemektedir. Bkz. Göynüklü, *Tarih*, vr. 282b; Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 244.

131 Burada, Osmanlı hücumunun 23 Eylül'de 12.00-13.00 civarında yapıldığı bilgisi yer almaktadır. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 245.

132 “*kulüb-ı askerın küffâr-ı hâk-sâr ile ez-dil ü cân muhârebeden nefretin görüp...*”, Râşid, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1035; Nicola Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2005), s. 285; Malleson, *Eugen of Savoy*, s. 232; Matuschka'da Yeniçeri Ağasının yanındaki yeniçeri askeri sayısının 15.00-30.000 kişi olduğu zikr edilmektedir. Bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 245; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 374.

133 “...iki üçyüz bin kadar düşman-ı dîn bir avuç Asker-i İslâm bu siyak üzere elli yedi gün bu kadar düşman-ı dîn ile mukâvemet ve harb ü kıtâl olunup vakt ü zamâniyle kal'aya asker konulmayup sonradan tertib ve irsâl olunan imdâd-ı askerî dahi düşmanın sedd ü hisarından nâşî kal'aya giremeyüp imdâd değil bir kuş bile gelemeyüp..”, BOA, A.DVN. nr. 738/26.

teşebbüs de maalesef başarılı olamamıştır.¹³⁴ Kuşatmanın son günlerine yaklaşıldığı sırada (Ekim 1716) Tuna kıyılarından takviye asker gönderme konusunda yeni çalışmalar da yapılmıştır. Bu doğrultuda Fethülislam kalesi muhafızı Aydın muhassılı Abdullah Paşa, Niğbolu Mutasarrıfı Şatır Hüseyin Paşa'nın kapı halkı ile Rusçuk ve Niğbolu taraflarından toplanan askeriyeye birlikte çok acele olarak Temeşvar yardımına gitmeleri ve burada Vezir Hüseyin Paşa'ya dahil olmaları emredilmiştir.¹³⁵ Bunlara ilaveten Kırım Hanı da yardım için Temeşvar kalesine doğru gitmekteydi.¹³⁶

Prens Eugen, komutanlarını toplayarak 1 Ekim 1716 tarihinde Büyük Palanka'ya genel bir taarruz konusunda mutabakat sağladı. Aslında 30 Eylül'de planlanan bu saldırı insan kaybını asgariye indirebilmek için hazırlıkların daha kapsamlı hale getirilmesi istendi. Avusturya tarafında bulunan bütün askeri sınıflar siperlerde yerini almıştı. Şimdiye değin palankaya doğru birkaç noktadan başlattıkları yoğun taarruzla kale tahkimatında önemli hasarlar oluşturmayı başarmışlardı. Osmanlı askeri her şeye rağmen kaleyi savunmayı sürdürmekle birlikte bu güç karşısında içeri çekilmek zorunda kalmıştı. 1 Ekim'de 7.30'da başlayan saldırılar 11.00 gibi Avusturya askerinin palankayı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır. Bu mücadele sırasında Türkler 2.000, Avusturya tarafı da 500 civarında kayıp vermiştir. Ancak bu taarruz esnasında Avusturya tarafının bazı önemli askeri ricalinin öldüğü veya yaralandığı bilinmektedir.¹³⁷

Büyük Palanka'nın alınması ile birlikte Avusturya tarafı artık hücumunu iyice arttırmıştır. Şimdiye kadar yaşanan kuraklık sonucu kale dibindeki hendeklerde su azalmış ve bu kaleye hücum edenler için bir kolaylık sağlamaktaydı. Bu tarihten sonra humbaracılar yer altında yoğun olarak çalışmaya başlamış ve kale burçlarına da top atışları devam etmekteydi. Bütün bu mücadele sürüp giderken 7 Ekim'de Budin'den ikinci defa çok miktarda top ve savaş mühimmatı gelmiştir.¹³⁸ Avusturya

134 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 247.

135 Söz konusu hükümler Ekim 1128 başlarında gönderilmiştir. Artık kuşatmanın son günleri olduğu anlaşılmaktadır. "... *benüz söz konusu mahalle tevcih ve azîmet etmemiş isen kat'a te'hîr ve tevakkuf etmeyüp hala sâdır olan emr-i şerîf mucebince yanındaki asker ile kalkıp Yeni Palanga üzerinden seri olarak ve acele olarak Temeşvar'a Hüseyin Paşa'ya mülâki ve mülhâk olunması*", BOA, MHM.d, nr. 125, s. 58.

136 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi.*, IV/II, s. 127.

137 Yaralananlar arasında Alexander von Würtemberg ve Kont Starhemberg de bulunmaktaydı. Mauvillon, *Historie du Prince Eugen de Savoye*, V, s. 60; Bu saldırı özellikle Kayzer'in doğum gününde yapılmış ve ona hediye edilmiştir. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 247-255; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 374.

138 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen*, XVI, s. 256-258.

güçleri 10 Ekim 1716 tarihinde Temeşvar kalesinin kritik yerlerinden biri olan Horos kapısındaki tabyaya yoğun bir hücum yapmış ve burayı ele geçirmişler ise de yeni gelen yardımla birlikte akşama doğru tekrar geri alınmıştır.¹³⁹

12 Ekim'de Prens Eugen, yoğun ateş altına aldığı kaleden Osmanlı askeri çok güçlü bir savunma ile karşılık vermiş, bunun yanı sıra yağmur mevsiminin başlamasından dolayı hendekler ve bataryalar su altında kaldığı için geri çekilmeyi düşünecek kadar zorlanmıştı.¹⁴⁰ Ancak Prens Eugen, bu olumsuz şartlara rağmen hedefine doğru ilerlemeyi sürdürerek tekrar hücumunu arttırmış, hendekler üzerinden birkaç yerden köprüler kurarak ve parmaklıklardan gedikler açarak önce kale varoşunu ele geçirmeyi başarmıştır. Bu mücadeleyi Mustafa Paşa “*Ol gün kıyâmetten numûne olmuştur*” diyerek tasvirlemiştir. Kale varoşunu ele geçiren Avusturya, yeniden yoğun bir hücum gerçekleştirmiş ve bu hücumda kalenin Garp kapısı solundan duvar yıkılarak Osmanlı savunma hattı yarılmış ve düşman askeri iç hendeklerdeki metrislere kadar girmeyi başarmışlardır. Bu mücadele dört saat sürmüş, Osmanlı ve Tatar askeri kaybı 3.000, Avusturya tarafının ise 4.000 civarındadır.¹⁴¹ Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'nın emrindeki askerlerle birlikte kendilerinden sayıca çok fazla olan Avusturya güçleri karşısında bu kadar uzun süre dayanabilmesindeki en önemli faktör kalede bulunan güçlü topların varlığı olmakla birlikte¹⁴² aralıksız devam eden Avusturya top atışları sonucu pek çok yerde yangınlar çıkmıştır. Kaleyi savunan Osmanlı askerinin cesareti artık iyice kırılmaya başlamıştır. Kalenin pek çok yerinde delikler açılmış, burçlarda büyük tahribatlar oluşmuştur. Bu sırada Prens Eugen, ön cepheye yakın bir yerde hendeklerin birinde topların tesirini incelemiş ve yeni karargahına dönmüştü. Her şeye rağmen devam eden savunma sırasında, beklenmeyen bir gelişme olmuş, saat 11.30'da kale burçlarında beyaz bayrak sallanmaya başlamış, bu duruma Prens Eugen bile şaşırmıştır (12 Ekim 1716).¹⁴³ Osmanlı tarafından Ahmed Ağa ve Ali Efendi,

139 “*ve hala akşama dek cenk munkatı' olmayup vâfir kâfir kılıçtan geçüp ve kal'a-i mezbûre zafer bulmamışlardır*”, Göynüklü, *Târih*, vr. 283a.

140 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 375; Osmanlı orduları 1664 yılında St. Gotthard'da iyi giden bir sefer bir gecede yağın yoğun yağmur sonucu askeri bir felakete dönüşmüştür. Bkz. Rhoads Murphey, *Ordu ve Savaş*, s. 46.

141 “*On üç gün yine minvâl-i meşrûh üzere kal'ayı varoştan döğüp âhir-kâr kal'anın garb kapusunun sol tarafından top ile kal'a duvarını hedm idüp bir azim gedik açup...*”, BOA, A.DVN. nr. 738/26; Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, s. 212; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 375.

142 Feneşan, “*Artileria Cetătii Timișoara La 1716*”, s. 247.

143 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 259; Ioan Hategan, *Prin*

Prens Eugen'in çadırına gelerek kalenin teslim görüşmesini yapmak istemişler ve bu talep hemen onaylanmıştır.¹⁴⁴

Kale muhafızı Mustafa Paşa yakın çevresi ile iştişareden sonra kale burçlarında beyaz bayrağın görüldüğü 12 Ekim 1716 tarihinde teslim görüşmelerine başlamıştır. Türk tarafını temsilen Mustafa Paşa, Avusturya tarafını temsilen ise Grafen Wallis görüşmelerde hazır bulunmuştur. Görüşmeler sonucunda 13 Ekim 1716 tarihinde 10 maddelik bir teslim antlaşması hazırlanmış ve antlaşma şartlarına riayet edilerek 10 gün içinde çekilmenin tamamlanacağı taahhüt edilmiştir. Kalenin boşaltılma işlemi tamamlandıktan sonra 17 Ekim 1716 tarihinde Avusturya askeri resmen kaleye girerek teslim almıştır.¹⁴⁵

Temeşvar kalesindeki bu durum önce Kırım Hanı tarafından alınan bir esirden öğrenilmişti. Paçova kalesinde bulunan Vezir Hüseyin Paşa, Temeşvar'dan gelen esiri Belgrad'a sadrazamın yanına göndermiştir. Söz konusu esirden alınan bilgiye göre Avusturya tarafı Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa ile kaleyi teslim konusunda görüşmeler yaptıklarını ifade etmiştir. Avusturya tarafı eğer kale teslim edilirse askerin can ve mal güvenliği konusunda taahhütte bulunmaktaydı. Bu haberin duyulması orduda büyük bir ümitsizliğe yol açmıştır.¹⁴⁶ Son gelişmeler üzerine bir de Fethülislam taraflarında Macar katanası ve eşkıyasının ortaya çıktığı bilgisi de eklenmişti. Bunun üzerine Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın Temeşvar yardımına gitmeyip bu bölgenin muhafazasına devam etmesi istenmiştir.¹⁴⁷

Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'nın 22 Ekim 1716 tarihinde silahdarı vasıtasıyla gönderdiği arzda kalenin teslim sürecini bildirmiştir. Söz konusu arzda yoğun top atışı sonunda kaleyi rıza ile teslim durumunda can ve mal güvenliği teminatı verildiği bildirilmektedir.¹⁴⁸ Son saldırılarda Osmanlı askerlerinden büyük kayıplar

Timișoara de Odinioara (Timișoara: Editura Banatul, 2006), s. 183; Bu tarihte beyaz bayrakla birlikte Osmanlı tarafından görüşme talebi gelmiştir. Nitekim karşılıklı görüşmelerin 4-5 gün sürdüğü anlaşılmaktadır. Arneht, *Prinz Eugen von Savoyen*, II, s. 406.; Parvev, *Habsburgs and Ottomans*, s. 167; Mauvillon, *Historie du Prince Eugen de Savoye*, V, s. 76-77.

144 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 259.

145 Kalenin teslim şartlarının detayı için bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 259-265.

146 "... Ordu-yu hümayun içinde ise akan göz yaşların bir yere cem' eyleseler denizler yanında şey-i kalil olurdu", Göynüklü, *Tarih*, vr. 284a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 127.

147 BOA, MHM.d, nr. 125/58.

148 "... eğer hüsn ve rızânuz ile kal'ayı bana teslim ederseniz sizi incitmem. Malınız ile kapu veririm. Ve eğer sözünüz tutmaz iseniz bir dahi elçi tarafımdan göndermeyüp virenizi dahi

verilmiş, beklenen yardım da bir türlü gelmemiştir. Avusturya güçlerinin kaleye girmesi ile birlikte içeride bulunan asker, kadın ve çocuklar olmak üzere mümkün olduğunca az zayıyla kurtulmak için karşı tarafa adamlar göndererek müzakere talep edilmiştir. Mustafa Paşa teslim görüşmelerinin başlaması ile ilgili askerin kendisini dinlemediğini ve “*Ümmet-i Muhammed nisvân ve sibyan bülehd-âvâz ile amân el-amân çağrışup mücerred nefsimizi ve iyâl ve evlâdımızı göz göre düşman eline verüp katl ve esir ettirmekten kuşça canımızı olsun halâs ideriz*” diyerek hemen karşı taraftan aman dilediklerini aktarmaktadır. Zaten Avusturya güçlerinin çokluğu karşısında başkaca yapılabilecek bir seçenek de bulunmamaktaydı. Mustafa Paşa arzında kalenin 57 gün süren kuşatma sonucunda 17 Ekim 1716 (1 Zilkade 1128) tarihinde “*vire*” ile teslim edildiğini bildirmiştir.¹⁴⁹

Temeşvar kalesinin teslim anlaşmasının imzalanması ile birlikte çekilme işlemleri başlamıştır. Kalede bulunan 18.000 muhafız askerden 12.000 kadarının çekildiği bilinmektedir.¹⁵⁰ Kalede bulunan askerin eşyalarını getirmek üzere Belgrad muhafızı Ahmed Paşa görevlendirilmiştir.¹⁵¹ Kaledeki eşyaları Belgrad tarafına taşımak için 7.000 araba istemelerine rağmen ancak 1.000 araba verilmiştir. Türkler,

tutmam ve sizi kırırım. Malınızı alıp iyâl ve evlâdınızı esir ederim”, Göynüklü, *Târih*, vr. 284a.

149 Temeşvar kalesinin teslim tarihi konusunda farklı kayıtlar bulunmaktadır. Zinkeisen kalenin teslim tarihini 13 Ekim 1716 olarak vermektedir. Bkz. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 375; Göynüklüde 20 Ekim 1716 (4 Zilkade 1128) tarihinde Mustafa Paşa'dan gelen arza göre 3 gün önce Cumartesi günü teslim edildiği zikr edilmekte ve buna göre 17 Ekim 1716 tarihi olması gerekmektedir. “*Kal'a-i mezburu kangı gün teslim eylediniz*” dedikte “*Cumartesi teslim olunup bugün üç gündür*” deyü cevâb eyledi. Mustafa Paşa'nın kale kuşatma tarihi olarak verdiği 28 Ağustos 1716 tarihi dikkate alınırca kuşatma 50 gün sürmüş olmalıdır. Bkz. Göynüklü, *Târih*, vr. 284a; Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 265-266; Feneşan, “*Artileria Cetăti Timișoara La 1716*”, s. 246; Ancak BOA de bulunan A.DVN. 738/26 nolu belgede Mustafa Paşa'nın Sadrazama yazdığı arz mevcuttur. Buna göre kuşatma 57 gün sürdüğünü ifade etmektedir. Bu durumda kale 25 Ağustos'ta kuşatılmış ve 21 Ekim 1716'da teslim edilmiş olması gerekir. Ancak burada kuşatmanın 28 Ağustos 1716 tarihinde başladığını belirtmekte ve buna göre kalenin teslim tarihi 21 Ekim 1716 tarihine tekabül etmektedir. Bkz. BOA, A.DVN. nr. 738/26; Raşid'te ise 20 Ekim 1716 (4 Zilkade 1128) “*..mâh-ı Zilka'de'nin dördüncü günü vire tarikiyle kal'ayı cânib-i küffâra teslim eylediler*” olarak verilmektedir. Raşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s.1035; Silahdar ve Uzunçarşılı'da 28 Şevval 1128 (15 Ekim 1716) olarak belirtmektedir. Silahdar, *Nusretnâme*, s. 1052; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 127.

150 Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, s. 213; Wolfgang Oppenheimer, *Prinz Eugen Von Savoyen*, s. 128.

151 Göynüklü, *Târih*, vr. 284a.

Temeşvar'dan Belgrad'a gelinceye kadar 8 menzilde mola verecekler, ayrıca bu yürüyüş sırasına güvenlik sağlanacaktır. Gerek kale boşaltılırken gerek yollarda Osmanlı tarafına hakaret edilmeyecek, eşya, mal ve mülklerini yanlarına alabileceklerdi. Askerler, kadınlar ve çocuklar kaleyi boşaltacaklardı. Ancak Osmanlı'ya ait top ve silahlar ise kalede kalacaktı.¹⁵² Temeşvar savunmasında Osmanlı askerlerinin kaybı konusunda da kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Çünkü buraya peyderpey yardım için gönderilen askerler için bir kayıt yoktur. Ancak kale defterlerinde muhafız olarak kayıtlı yerli neferin isimleri, mevcutları ve bunlarla ilgili istatistikleri bulmak mümkün olabilmektedir. Bu minvalde Temeşvar kalesinde bulunan Osmanlı askerinin kaybının yüksek olduğu Belgrad dönüşünde Yoricce köprüsünde yapılan yoklama ile anlaşılmıştır.¹⁵³ Nitekim Temeşvar eyaletinde görevli muhafız 4.500 askerden 1.909 neferinin (% 42) şehit olduğu veya firar ettiği geriye 2.386 nefer kaldığı tesbit edilmiştir.¹⁵⁴ Yine İstanbul'dan yeniden yazılan ve Hüseyin Ağa ile Abdülkerim Ağa yanında Temeşvar muhafazasına gönderilen silahdar serdengeçtileri zümresinden şehitlerden sonra 710 nefer,¹⁵⁵ sipah serdengeçtilerinden de 433 nefer kaldığı görülmüştür.¹⁵⁶

Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa, padişaha gönderdiği arzda kalenin tesliminde kendi kusurunun olmadığını ve bu hususta suçlu kabul edilip cezalandırılmaması konusunda çok açık ifadeler kullanmıştır. Bunu söz konusu arzda kalenin teslimi ile ilgili olayları anlattıktan sonra "*Vallâhü'l-azîm ve bi'l-lâbi'l-kerîm bu hususta kulunuzun aslâ medhali[m] ve kusûrumuz yoktur*" şeklinde başlayarak ısrarlı bir şekilde tekrar tekrar hatırlatma gereği duymaktadır. Zira paşaya göre bu kadar çok düşman karşısında az bir kuvvetle tüm imkanları seferber ederek mücadele ettiklerini, kendisinin de öteden beri devlete karşı sadakatle hizmet ettiğini, kalenin tesliminin

152 BOA, A.DVN. nr. 738/26; Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 261-264; Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, s. 213; Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen*, II, s. 406.

153 Temeşvar'dan çıkan Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde "*Temeşvar kal'asından çıkan asker tâifesinin şehîd ve nâ-mevcûdlarının yarısı mertebesi olduğu mütevâtir olup, söz konusu askerin sınıf sınıf yoklama yapılması, hâlâ mevcûdlarının miktarının bilinmesi gerektiğinden..*" yoklama yapılması istenmiştir. Bkz. BOA, MHM.d, nr. 125, s. 66.

154 Temeşvar kalesinde bulunan yerli muhafız askerlerin kaydı bulunmakla birlikte sonradan buraya yardım amacıyla gönderilen askerlere ait bir kayıt olmadığı için bunlar hakkında herhangi bir tesbit yapılamamıştır. Bu yoklamaya İrşova'da bulunan 200 nefer henüz gelmemiştir. Bkz. BOA, D.BŞM.d. nr. 1335, s. 35.

155 BOA, AE.SAMD.III. nr. 206/19866.

156 BOA, AE.SAMD.III. nr. 208/20124.

temel sebebinin zamanında yeterli asker gönderilmemesi olduğunu belirtmektedir. Daha önce sadrazama “*Aman Temeşvar'ın askerini şimdiden tertib ve irsâl ediniz*” şeklinde defalarca ikaz ettiğini, ancak bu taleplerinin yerine getirilmediğini ifade etmektedir. Mustafa Paşa'nın arzında Temeşvar'ın teslimi konusunu padişahın bizzat kendisinden dinlemesini ve buna göre karar vermesini istediği görülmektedir.¹⁵⁷ Mustafa Paşa, Temeşvar'ın teslimi ile birlikte Belgrad'a gelerek hakkında verilecek hükmü beklemiştir. Nihayet kaleyi tesliminden dolayı Kavala kalesine haps edildiyse de bir müddet sonra afv edilerek serbest bırakılmıştır.¹⁵⁸ Mustafa Paşa'nın padişaha yazdığı arzlarda Temeşvar'ın teslimi ile ilgili kendisinin kusurunun bulunmadığı hususları ikna edici bulunmuş olmalıdır ki ona yeniden görev verilmiş ve 1718 yılı Mart ayı başlarına doğru Seddülbahir kalesi muhafazasına tayin edilmiştir (Evâil-i R. 1130/Mart 1718).¹⁵⁹

Temeşvar yardımı için görevlendirilen Tatar askerindeki disiplinsizlik sebebiyle daha Demirkapı-Muhadiye taraflarında iken kalenin teslimi haberi gelmiştir. Bunun üzerine 30.000 civarında Tatar askerinin Tuna kıyılarında kışlamaları, buraları muhafaza altında tutmaları istenmiştir.¹⁶⁰ Bu arada Varadin hezimetinde ve Temeşvar'ın kaybında önemli ihmali görülen Kırım Hanı Kaplan Giray azl edilmiş, yerine Kara Devlet Giray Han tayin edilmiş, ancak kısa süre sonra yerine Saadet Giray tayin olunmuştur.¹⁶¹

157 BOA, A.DVN. nr. 738/26.

158 “...Kavala kal'asında mahbûs Tımışvar kal'asın kâfire viren Bodur Mustafa Paşa'nın cenâyimlerine kalemi-ı afv çekilüp mesrûr ve ulak kılındılar”, Silahdar, *Nusretnâme*, s. 1086; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 128.

159 BOA, MHM.d, nr. 127/16.

160 BOA, MHM.d, nr. 125, s.93; Göynüklü, *Târih*, vr. 285b.

161 BOA, MHM.d, nr. 125, s. 108-109; Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1043-1044, 1047, 1050; Bu konuda D.TŞF.d 346'da mühim bilgiler yer almaktadır. Kaplan Giray'a defalarca emirler gönderilmesine rağmen bu konuda işi savsakladığı, geciktirdiği anlaşılmaktadır. “*sekiz kıta hatt-ı hümayûn*” ist'icâl-i mazmûn ile kala-i mezbûre üzerinde olan melâine “*tefarruk-endâz olâ*” deyü ser-bevvâbân-ı dergâh-ı mu'allâ ile peyderpey me'mûr olmuşken “*mu'accelen varmayup kal'a-i mezbûreyi firka-i melâin zabt eyledikten sonra varup*” hidemât-ı dîn-i devlet-i aliyyede “*tekâsüle zuhur*” ettiği ve bu sebeple 18 Aralık 1716 tarihinde padişah huzurunda tartışma yaşanmıştır. Yine devamla “*Kaplan Giray Hanın tekâsülü mukarrer olduğun*” Sadr-ı Rum ve Şeyh-Zâde Es-Seyyid Mehmed Efendi Hazretleri şevketlü pâdişahım dâi-i fakirin sem'an ma'lûmu olan taraf-ı devlet-i aliyyeden hanlara “*isti'câl olundukta onbeş günlük merâhil ve menâzili üç günde tay edüp me'mûr olduğu mahalle yetişmekdir*”. Bu han bu senede “*üç günlük menzili onbeş gün bile dahi ziyâde vakitte tay idemedi*” denilmektedir. Hatta Temeşvar askerine Serasker olan Yeniçeri Ağası Hüseyin

Temeşvar'ın kaybedilmesiyle birlikte Avusturya güçleri Tuna'nın kuzeyinde önemli mevkiileri ele geçirmiş, Eflak Voyvodalığının başkenti Bükreş yakınlarına kadar gelmişlerdir. Böylelikle Belgrad'dan itibaren Tuna nehrinin kuzeyi tamamen Avusturya güçlerinin kontrolüne girmiş, Eflak-Boğdan açık tehdit haline gelmiştir.¹⁶² Temeşvar yardımına gönderilen Anadolu ve Rumeli'deki sancakbeyleri bundan böyle Tuna kıyıları, Eflak-Boğdan, Belgrad, Böğürdelen ve Bosna taraflarının muhafazası için görevlendirilmişlerdir.¹⁶³ Temeşvar eyaletinde bulunan kale ve palangaların boşaltılması ile birlikte burada bulunan 908 nefer yerlü piyade ve süvari neferi Vidin kalesi ile Lom, Grad ve Belgradcık palankalarının muhafazası için nakl ve iskan edilmiştir.¹⁶⁴ Yine Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'nın Temeşvar kalesinin düşmesinden sorumlu tutularak Sadrazam Halil Paşa tarafından idam ettirildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁶⁵ Ancak bu bilgi doğru değildir. Zira Avusturya güçlerinin Temeşvar'ı ele geçirmesinden sonra Eflak taraflarında Bükreş'e kadar gitmişler, bunun sonucunda da Tuna sahillerinin asayişini tehdit etmeye başlamışlardır. İşte buraların asayişinin temini için Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa görevlendirilmiştir (Evâil-i M. 1129/15-25 Aralık 1716).¹⁶⁶

Temeşvar, yaklaşık 165 yıl Osmanlı hakimiyetinde kalmış, 57 günlük bir kuşatma sonucu elden çıkmıştır. Mustafa Paşa bunu gönderdiği arzda "... *bir avuç Asker-i İslâm bu siyak üzere elli yedi gün bu kadar düşman-ı din ile mukâvemet ve harb ü kıtâl olunup...*" şeklinde defaatle dile getirmektedir. Kont Wallis güçlü bir muhafız kumandanı ile birlikte buranın ilk komutanı olmuştur. Eyalete bağlı kale ve palankalar da kısa süre içinde teslim olmuş ve hepsine Avusturya muhafız kıtası yerleştirilmiştir.¹⁶⁷ Çoğunluğu Alman imparatorluk armaları taşıyan 120

Ağa Dergah-i Ali Çavuşlarından Mehmed Çavuş ile Kaplan Giray'ı altı defa davet ettiği ve kalenin düşman eline geçmesi ihtimali olduğu halde işi geciktirmiş ve Çavuşa "*Ne var Temeşvar'ı alurlar ise Edirne'den ötesi size kifâyet etmez mi?*" diyebilmiştir. Bkz. BOA, Bab-1 Defteri Teşrifat Kalemi Defterleri (D.TŞF.d), nr. 346, s. 59-60.

162 "*Eflak Voyvodasının makarr-ı hükümeti olan Bükreşe on dört saat garib mahalle bir miktar Nemçe askeri gelüp...*", BOA, MHM.d, nr. 125, s. 43; Râşid, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1035; Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, s. 213; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/II, s. 128; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 377.

163 BOA, MHM.d, nr. 125, s. 63-64.

164 BOA, Cevdet Askeriye (C.AS.), nr. 663/27862.

165 Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 269.

166 BOA, MHM.d, nr.125/106,121.

167 BOA, A.DVN. nr. 738/26; Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 375; Malleison, *Prince Eugen of Savoy*, s. 232.

topun salvo atışı ile Temeşvar'ın Osmanlı hakimiyetinden çıktığı ilan edilmiştir. İslamiyeti kabul eden Macarların da şehirden çıkmalarına müsaade edildiği gibi Ermeni, Rum, Sırp ve Arnavudların istedikleri takdirde şehirde kalmalarına izin verilmiştir.¹⁶⁸ Varadin mağlubiyeti ve akabinde Temeşvar'ın düşmesi batı dünyasında çok büyük etki oluşturmuştur. Örneğin, Viyana'daki Fransız Büyükelçisi Kont de Luc 1717 baharında yazdığı raporda şöyle belirtmektedir: “*Gerçeği söylüyorum: Petervaradin'deki zafer ve Temeşvar'ın alınması ilk çağlardakinden çok daha iyi tespit edilen iki mucizedir*”.¹⁶⁹

Böylece Macaristan'da İslam'ın son kalesi sayılan Temeşvar düşmüştür. Oysa ki 1683-1699 yıllarında uzun muhasarlara dayanarak halk arasında “*Gazi Kale*” ünvanıyla anılan kalenin Varadin hezimetinin akabinde az sayıda askerle kahramanca süren bir direnişin ardından teslim edilmesinin etkisi çok fazla ve menfi olacağı hesaplanarak 15-20 gün kadar halktan gizli tutulmuştur.¹⁷⁰ Bu arada Temeşvar muhafızı Mustafa Paşa'nın Pançova üzerinden Belgrad'a dönmekte olduğu haberi alınmıştır. Bunun üzerine uzun süredir Belgrad sahrasında bekleyen ordunun bundan fazla etkilenmemesi için derhal Edirne'ye dönüş emri verilmiş ve asker Hisarcık menziline doğru yola çıkmıştır.¹⁷¹ 1718 yılında Pasarofça sulh görüşmeleri için tayin edilen Osmanlı heyetine Temeşvar ve Belgrad konusunda tenbihatlar yapılmış, her iki kalenin birlikte terk edilmemesi, bu mümkün olmadığı takdirde Temeşvar'ın şimdilik bırakılması yoluna gidilmesi istenmiştir. Ancak Avusturya askeri yeni bir savaş için hazırlıklarını tamamlamış durumdaydı. Piyade askeri her an için Belgrad istikametine hareket etmek üzere olup, süvarileri ise Macaristan ve Temeşvar havalisinde kışlaklarda idi. Belgrad'dan başlayıp Semendire'ye kadar önemli kaleler yeniden tamir edilmiş, asker sayısı ve mühimmat olarak da takviye edilmişti. Bu arada 80 bin kadar süvari de Belgrad'a gelmişti. Bu ortamda Osmanlı için yeni bir savaş yapmaktan ziyade mevcut durumu asgari kayıpla korumak önemliydi.¹⁷² Uzun süren sulh görüşmeleri sonucunda 21 Temmuz 1718 (22 Şaban 1130) tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Temeşvar eyaletinin Osmanlı hakimiyetinden çıktığı tescil edilmiştir.¹⁷³ Böylelikle

168 Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, s. 213.

169 Parvev, *Habsburgs and Ottomans*, s. 168.

170 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1035; Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, VII, s. 212; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 128.

171 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1035-1036.

172 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1105-1107.

173 “... Olt suyunun karşı tarafında olan yerler Temeşvar kal'asıyla me'an Roma imparatorunun zabt u tasarrufunda olmağla...”, Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1117.

Tuna'nın kuzeyinde Olt nehrine kadar çok geniş bir alan Avusturya eline geçmiş ve Habsburg İmparatorluğu tarihindeki en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Prens Eugen ise batı dünyasında büyük prestij kazanmıştır.¹⁷⁴

Sonuç

Temeşvar'ın kaybedilmesinde bir çok faktörün etkili olduğu bir gerçektir. Bunlardan ilki ordunun Venedik tarafına sefer hazırlığı devam ederken aniden ortaya çıkan Avusturya seferi için yeterli tedarik yapılamamış olması gelmektedir. Asıl ordu Avusturya tarafına hareket ederken Venedik istikametine de bir miktar asker gönderilmiş ve iki cephe ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu uzun süredir Korfu tarafına yapılan hazırlık yanında Avusturya cephesi için asker zor toparlanabilmiş, yürüyüş devam ederken yolda orduya katılım peyderpey devam etmiştir. Nitekim Belgrad'a varıncaya kadar yollardan 50 bin kadar yeniçeri “*tashîh-i be-dergâh*” usulü ile yazılmış ve orduya dahil olmuştur.¹⁷⁵ Bu suretle yazılan askerin içinde her meslekten ve eğitimsiz askerler olduğu bilinmektedir. Bu durumda sıcak savaş alanına dahi istenilen sayıda, eğitilmiş ve tedarikli asker sevkiyatında problemler mevcut iken Bosna, Temeşvar gibi stratejik kaleleri koruyabilecek miktarda takviye güç gönderilmesi zaten beklenemezdi. Ayrıca dirayetli Osmanlı sadrazamı Ali Paşa'nın şehit olması ve yerine geçen Halil Paşa'nın sevk ve idare konusunda yetersiz olduğu bilinmektedir. Bunların sonucudur ki gerek döneme ait kroniklerde gerekse Bodur Mustafa Paşa'nın arzlarında kaleyi kuşatan Avusturya ordusuna karşı yeterli miktarda askeri güç gönderilememiştir.¹⁷⁶ Bunlara ilave olarak arka planda Osmanlı askeri sistemindeki bozulma, savaş teknolojisinin yetersizliği önemlidir. Zira geçen iki yüz yıl boyunca Osmanlı savaş teknolojisi ve sefer organizasyonunda çok az değişim olduğu bilinmektedir.¹⁷⁷ Osmanlı askeri kültüründe değişimin yavaş olup geleneksel statükonun korunmasına

174 Robert A. Kann, *A History of the Habsburgs Empire 1526-1918* (London: University of California Press, 1974), s. 69; Gabor Agoston, “Avrupa'da Osmanlı Savaşları, 1453-1826”, *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçârda Savaş Sanatı, 1453-1815*, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), s. 149.

175 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1012

176 BOA, A.DVN. nr. 738/26; Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1033; Prens Eugen, Temeşvar kalesinin teslim alınması ile ilgili 21 Ekim'de kaleme aldığı raporda da bu istikamette görüş bildirmiştir. Bkz. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, XVI, s. 269.

177 Charles Ingrao, “The Habsburg-Ottoman Wars and the Modern World”, *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao and others (Indiana: Purdue University, 2011), s. 4.

yönelik eğilimin ağırlık kazanması bu mücadelenin kaybedilmesindeki önemli faktörlerden biridir.¹⁷⁸ Viyana'dan başlayıp Karlofça ile son bulan uzun savaş yıllarında özellikle kapıkulu ocaklarında düzen kalmamıştı. Halbuki Avrupa savaş sahnesinde sürekli mücadele halinde olunan Avusturya ve hatta kuzeyde Rusya'nın askeri teşkilatlarını günün şartlarına göre yeniden tanzim ederek disiplinli bir güç haline getirdikleri bilinmektedir. Osmanlı devlet ricali bunu görebilmesine rağmen ocak içindeki sert muhalefeti bildikleri için batılı tarzda bir yapılanma içine girme cesaretini gösterememişlerdir.¹⁷⁹ XVIII. yüzyıl başlarına geldiğinde artık yeniçeriler daimi asker olmaktan çok ticaretle uğraşan, asker olması hasebiyle vergi muafiyetleri ve dokunulmazlıkları olan bir milis gücü şekline dönüşmüştü.¹⁸⁰ Bunların düzenli, talimli ordular karşısında ciddi bir başarı kazanma imkanı yoktu. Nitekim Mareşal Maurice de Saxe 1732 yılında Osmanlı askerinin durumunu “*Onlarda (Osmanlılar) eksik olan cesaret, sayılar ya da servet değil, düzen, disiplin ve tekniktir*” diyerek açıklamıştı.¹⁸¹

Netice olarak 165 yıla yakın Osmanlı hakimiyetinde kalan Temeşvar eyaleti Tuna'nın kuzeyinde verimli toprakları yanında Orta Avrupa'nın güvenliği açısından önemliydi. Osmanlı İmparatorluğu bunun farkında olmakla birlikte buralarda varlığını koruyabilmek için sürekli askeri güç bulundurmak zorundaydı. Bunun ekonomik maliyeti Osmanlı bütçesine önemli yük getirdiği bilinen bir durumdur. Buna rağmen askeri teşkilattaki bozulma, batının askeri ve teknik bakımdan üstünlüğü karşısında bu topraklardan çekilmek zorunda kalmıştır. Temeşvar'ın kaybı ile Karlofça'dan sonra en büyük toprak kaybı yaşanmış, artık Orta Avrupada Tuna'nın kuzeyinde Osmanlı varlığı sona ermiş, Balkanlarda tutunma mücadelesi başlamıştır.

178 Gabor Agoston, “The Ottoman Wars and the Changing Balance of Power Along the Danube in the Early Eighteenth Century”, *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingroa and others (Indiana: Purdue University, 2011), s. 105.

179 Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I, s. 502.

180 Bruce McGowan, “Ayanlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. II: 1600-1914, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, çev. Ayşe Berktaş (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), s. 781-782.

181 Agoston, “Avrupada Osmanlı Savaşları”, s. 152.

Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkması (1716)

Öz ■ 1552 yılında Osmanlıların hakimiyeti altına giren ve bir eyalet haline getirilen Temeşvar, Erdel bölgesinin korunmasında stratejik açıdan büyük öneme haizdir. Uzun süre Osmanlı idaresinde kalan Temeşvar, 1699 Karlofça antlaşması sonrasında da Osmanlı idaresinde kaldı. Fakat bilahare başlayan Osmanlı-Avusturya savaşları Temeşvar'ı yeniden gündeme getirdi. 1716 yılında Damad Ali Paşa'nın Varadin Seferi büyük hezimetle sonuçlanmış, akabinde Habsburglar Belgrad'ı değil Banat yaylalarının en önemli kalesi Temeşvar'a yöneldi. Temeşvar, Tuna'nın kuzeyinde kalan son Osmanlı toprağıydı ve buraya yeterli desteği verememişti. Temeşvar, uzun süre direndi, ancak beklenen yardım gelmeyince teslim edildi.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Temeşvar, Ali Paşa, Varadin, Belgrad, Tuna.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

- BOA, Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD-III), 4916, 19866, 20124, 20890.
 BOA, Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (MD), 125.
 BOA, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d), 1232-A, 1234, 1335.
 BOA, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Evrakı (D.BŞM), 1903/51.
 BOA, Bab-1 Defteri Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d), 32376, 32388.
 BOA, Bab-1 Defteri Büyük Kale Kalemi Evrakı (D.BKL), 88/78.
 BOA, Bab-1 Defteri Mevkufat Kalemi Evrakı (D.MKF). nr. 793/52.
 BOA, Bab-1 Defteri Teşrifat Kalemi Defterleri (D.TŞF.d), 346.
 BOA, Cevdet Askeriye (C.AS.), 663/27862.
 BOA, Divan-1 Hümayun Divan Kalemi (A.DVN), 733/63, 738/26,
 BOA, İbnülemin Adliye (İE.ADL), 11/721.
 BOA, İbnülemin Maliye (İE.ML), 11072.
 BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK.d). 2847, 2851, 4757.
 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), 1030, 2226, 2854, 5546, 6549, 8461, 14359, 17900.

Yazmalar

- Ahmed b. Mahmud (Göynüklü): *Tarih*, Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms.or.quart, nr. 1209.

Kaynak Eser ve İncelemeler

- Ágoston, Gábor: *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*, çev. M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Ágoston, Gábor: "Avrupa'da Osmanlı Savaşları, 1453-1826", *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağ'da Savaş Sanatı, 1453-1815*, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Ágoston, Gábor: *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, çev. ve haz. Kahraman Şakul, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- Ágoston, Gábor: "The Ottoman Wars and the Changing Balance of Power Along the Danube in the Early Eighteenth Century", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao and others, Indiana: Purdue University, 2011.
- Arnth, Alfred von: *Prinz Eugen von Savoyen*, II, 1708-1718, Wien: Verlag der typografisch-literarisch-artistischen Anstalt, 1858.
- Ayverdi, İlhan: *Büyük Misalli Türkçe Sözlük*, III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006.
- Broucek, Peter: *Prinz Eugen*, Wien: Deuticke, 1986.
- Creasy, Edward S.: *History of the Ottoman Turks*, Newyork: Henry Hold and Company, 1878.
- Daniel, Párvu: "Ocuparea si anexarea Banatului (1716-1718). Organizarea administrativă a acestuia", *Quaestiones disputatae (revistă studențească de istorie și arheologie)*, nr. 2-2004, Timișoara: Univ. de Vest., 2004.
- David, Geza, "The Eyalet of Temesvar in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 18 (79)/1: *The Ottoman Empire in The Eighteenth Century*, ed. Kate Fleet, Roma: Istituto per l'oriente C.A. Nallino, 1999.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî: *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, V, haz. Yücel Dağlı v.dğr., İstanbul: Yapı KrediYayıncılık, 2001.
- Feneşan, Costin: "Artileria Cetății Timișoara La 1716", *Analele Banatului, S.N., Arheologie-İstorie*, XX (2012), s. 245-257.
- Gezer, Ömer: *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Gökpinar, Bekir: *Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik(1716)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Hammer-Purgstall, Joseph von: *Geschichte des osmanischen Reiches größtenteils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, c. VII: *Vom Carlowicz bis zum Belgrader Frieden, 1699-1739*, Pest: C. A. Hartleben, 1831.
- Hategan, Ioan: "Vilayetul De Timișoara:1552-1716", *Cronologia Banatului III/2*, Timișoara: Editura Banatul, Artpress, 2005.
- Hategan, Ioan: *Prin Timișoara de Odinioara*, Timișoara: Editura Banatul, 2006.

- Ingrao, Charles: "The Habsburg-Ottoman Wars and the Modern World", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao and others, Indiana: Purdue University, 2011.
- Jorga, Nicola: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. IV, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kann, Robert A.: *A History of the Habsburgs 1526-1918*, London: University of California Press, 1974.
- Karagöz, Hakan: "Petervaradin Muharebesinde (1716) Habsburgların Osmanlılardan Ele Geçirdiği Silahlar ve Harp Teçhizatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 59 (2014), s. 79-112.
- Malleson, George Bruce: *Prince Eugen of Savoy*, London: Chapman and Hall, 1888.
- Matuschka, Ludwing: *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen*, c. XVI: *Der Türken-Krieg 1716-18: Feldzug 1716*, Wien: Verlag des k. und k. Generalstabes, 1891.
- Mauvillon, Èlèazar de: *Historie du Prince Eugen de Savoye*, c. V, Vienne: Chez Briffaaut, 1777.
- McGowan, Bruce: "Ayanlar Çağı, 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. II: *1600-1914*, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- McKay, Derek: *Prince Eugen of Savoy*, London: Thames and Hudson, 1977.
- Murphey, Rhoads: *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitapevi, 2007.
- Oppenheimer, Wolfgang: *Prinz Eugen Von Savoyen*, München: Diederichs, 1996.
- Özvar, Erol: "Osmanlı Devletinde Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I, haz. Mehmet Genç, Erol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 197-238.
- Parvev, Ivan: *Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrade (1683-1739)*, Newyork: Columbia University Press, 1995.
- Samardžić, Nikola: "The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao and others, Indiana: Purdue University, 2011.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa: *Nusretnâme, İnceleme-Metin (1106-1133/1695/1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- Stein, Mark L.: *Osmanlı Kaleleri Avrupa'da Hudut Boyları*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Sugar, Peter F.: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Washington: University of Washington Press, 1977.
- Târih-i Râşid ve Zeyli*, Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi (1071-1141/1660-1729), C. II, haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: *Osmanlı Tarihi*, c. III/I-IV/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Üsküdarî Abdullah Efendi: *Vâkı'ât-ı Rûz-merre*, haz. Muzaffer Doğan, Recep Ahışalı, Erhan Afyoncu, Mahmut Ak, c. I-IV, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Zinkeisen, Johann Wilhem: *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. V, çev. Nilifer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Ek-1: Temeşvar eyaleti (1716)

